

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Universitätsbibliothek Paderborn

M. Fabii Quintiliani Institutionum Oratoriarum Libri Duodecim

Summa diligentia ad fidem vetustissimorum codicum recogniti ac restituti

Quintilianus, Marcus Fabius

Lugd. Batav. ; Roterodami, 1665

Liber Undecimus.

urn:nbn:de:hbz:466:1-12945

M. FAB. QUINTILIANI
DE
INSTITUTIONE ORATORIA
LIBER UNDECIMUS.

CAP. I.

Præfatio, & de apte dicendo.

PArata, sicut superiori libro continetur, *facultate scribendi, cogitandique, & ex tempore etiam, cum res poscet, orandi*, proxima est cura, ut dicamus apte: quam virtutem quartam *elocutionis* Cicero demonstrat, quæque meo quidem iudicio maxime necessaria est. Nam cum sit ornatus orationis varius & multiplex, conveniatque alius alii: nisi fuerit accommodatus rebus atque personis, non modo non illustrabit eam, sed etiam destruet, & vim rerum in contrarium vertet. Quid enim prodest esse verba & Latina, & significantia, & nitida, figuris etiam numerisque elaborata, nisi cum iis in quæ iudicem duci formarique volumus, consentiant? Si genus sublimè dicendi *parvis* in causis, parvum limatumque *grandibus*, lætum *tristibus*, lene *asperis*, minax *supplicibus*, summissum *concitatis*, trux atque violentum *jucundis* adhibeamus? Ut monilibus, & margaritis, ac veste longa, quæ sunt ornamenta fœminarum deformatur viri, nec habitus triumphalis, quo nihil excogitari potest augustius, fœminas deceat.

Hunc

DE *verbis latinis* dictum est libro primo, de *perspicuis & ornatis* libro octavo, nono, decimo: reliqua pars est, dicere *apte & commode*, quod est orationem rebus & personis convenientem habere. Atque huic parti subjicitur *decorum*, de quo multa à philosophis & oratoribus scribuntur.

attamen *apte* dicere nonnulli subjiciunt *ornatui*, ut docuit Fabius libro primo, qui tamen separavit libro octavo. *Tur-
nebus.*

[*Nec habitus triumphalis.*] Mulieres habent *institas & stolas longas*, quæ sunt *talares*: at triumphantes utuntur *trabea veste picta, & toga palmata*. Idem.

Hunc

¹ Hunc locum Cicero breviter in tertio *de oratore libro* perfringit: neque tamen videri potest quicquam omisisse, dicendo, *non omni causa, nec auditori, nec persona, nec tempori* congruere orationis unum genus. Nec fere pluribus in oratore eadem. Sed illic L. Crassus, cum apud summos oratores, hominesque eruditissimos dicat, satis habet partem hanc velut notare inter agnoscentes. Et hinc Cicero alloquens Brutum testatur esse hæc ei nota, ideoque brevius à se dici, quanquam sit fusus locus, ² tracteturque à philosophis latius. Nos institutionem professi, non solum scientibus ista, sed etiam discipulis tradimus: ideoque paulo pluribus verbis debet haberi venia. Quare notum sit nobis ante omnia, quid *conciliando, docendo, movendo* judici conveniat: quid quaque parte orationis petamus. ³ Ita neque vetera, aut translata aut ficta verba in *incipiendo, narrando, argumentando* tractabimus, neque decurrentis contextu nitore circuitus, ubi dividenda erit causa, & in partes suas digerenda, *neque humile* atque *quotidianum* sermonis genus, & compositione ipsa *dissolutum*, epilogis dabimus, nec *jocis lacrymas*, ubi opus erit miseratione, siccabimus. ⁴ Nam ornatus omnis non tam sua quam rei cui adhibetur, conditione constat: nec plus refert, quid dicas, quam quo loco. Sed totum hoc apte dicere, non *elocutionis* tantum genere constat, ⁵ sed est cum *inventione* commune. Nam si tantum ha-

bent

¹ *Hunc locum Cic.]* Excusat Ciceronem Fabius, qui breviter hanc partem tractaverit. scribebat enim ad doctos & peritos: itaque opus erat *admonitione*, quam *præceptione*. Fab. autem instituit *discipulos & rudes*. Idem.

² *Tracteturque à philosophis latius.]* Hoc ideo ait, quia huic parti subjicitur *decorum*, de quo philosophi in *Officiis* tractare solent copiosissime. Idem.

³ *Ita neque vetera.]* Quando judicem nobis conciliamus, aut docemus, ut in *narratione & argumentatione*, veteribus verbis *audacter* translatis aut si-

ctis est *superfedendum*. Hæc autem locum habent in *amplificationibus & locis communibus*: in *epilogis* etiam apte usurpantur. Idem.

⁴ *Nam ornatus omnis.]* Ornatus non tam expenditur ex se quam ex *relatione*, itaque numerosa compositio quæ videtur ex se ornata, in tenui dicendi genere inornata est, quia non est apta. Idem.

⁵ *Sed est cum invent.]* Ut si in causa tenui utaris gravissimo loco communi, de *majestate populi Romani*, aut res afferas grandiores quam postulet causa. Idem.

bent etiam verba momentum, quanto res ipsæ majus? Quorum quæ esset observatio, suis locis subinde subjecimus. Illud est diligentius docendum, eum demum dicere apte, qui non solum *quid expediat*,¹ sed etiam *quid deceat*, inspererit. Nec me fugit plerunque hæc esse conjuncta. Nam quod decet, fere prodest: neque alio magis animi iudicium conciliari, aut si res in contrarium tulit, alienari solent. Aliquando tamen & hæc dissentiunt. Quoties autem pugnabunt, ipsam utilitatem vincet quod decet. Nam quis nescit nihil magis profuturum ad absolutionem Socrati fuisse, quam si esset usus illo judiciali genere defensionis, & oratione summissa conciliaffet iudicium animos sibi, crimineque ipsum sollicitate redarguisset? Verum id cum minime decebat: ideoque sic egit,² ut qui pœnam suam honoribus summis esset æstimaturus. Maluit enim vir sapientissimus, quod superesset ex vita, sibi perire, quam quod præterisset. Et quando ab hominibus sui temporis parum intelligebatur, posterorum se iudiciis reservavit, brevi detrimento jam ultimæ senectutis, ævum seculorum omnium consecutus. Itaque quanvis Lysias, qui tum in dicendo præstantissimus habebatur, defensionem illi scriptam attulisset,³ uti ea noluit: cum bonam quidem, sed parum sibi convenientem iudicasset. Quo vel solo patet, non persuadendi, sed bene dicendi finem in oratore servandum, cum interim persuadere deforme sit. Non fuit hoc utile absolutioni: sed (quod est majus) homini fuit.⁴ Et nos secundum communem potius

¹ *Sed etiam quid decet.*] Hoc tamen decorum proprie non intelligitur de philosophico, quanquam de eo quoque, sed potius de decoro poetico. id autem est, cum accommodatur oratio rebus & personis. *Idem.*

² *Ut qui pœnam suam.*] Nam, ut ait Cic. sic causam egit Socrates, ut non simplex aut reus, sed magister & dominus iudicium videretur. quinetiam dixit se meruisse ut publice in Prytaneo aleretur. *Idem.*

³ *Uti ea noluit.*] Sic enim Socrates respondit Lysia, *Quemadmodum si calceos Sicyonios mihi affirres, quia muliebres essent, illis non uterem: sic oratione tua non utar, quia parum decora mihi foret.* *Idem.*

⁴ *Et nos secundum communem.*] Nam secundum Stoicos, cum omne decorum sit honestum, omneque honestum utile, omne decorum est utile. hoc autem de decoro philosophico est intelligendum. *Idem.*

tius loquendi consuetudinem, quam ipsam veritatis regulam, divisione hac utimur, *ut ab eo quod deceat, utilitatem separemus.* Nisi forte ¹ prior ille Africanus qui patria cedere, quam cum tribuno plebis humillimo contendere de innocentia sua maluit, inutiliter sibi videtur consuluisse. Aut P. Rutilius vel quum illo pene Socratico genere defensionis est usus, vel quum revocante eum P. Sylla manere in exilio maluit, quid sibi maxime conduceret, nesciebat. ² Hi vero parva illa, quæ abjectissimus quisque animus utilia credit, si cum virtute conferantur, despicienda judicaverunt: ideoque perpetua seculorum admiratione celebrantur. Neque nos simus tam humiles, ut quæ laudamus, inutilia credamus. Sed hoc qualecunque discrimen raro admodum evenit. Cæterum idem fere (ut dixi) in omni genere causarum & proderit, & decebit. ³ Est autem quod omnes & semper & ubique suadere ac dicere honeste facereque deceat, contraque neminem ullo unquam in loco turpiter. Minora vero, quæque sunt ex mediis plura sunt talia, ut aliis sint concedenda, aliis non sint, aut *pro persona, tempore, loco, causa* magis ac minus vel excusanda debeant videri, vel reprehendenda. Cum dicamus autem de rebus aut alienis, aut nostris, dividenda ratio est eorum, dum sciamus pleraque neutro loco convenire. In primis igitur *omnis sui vitiosa jactatio est*, eloquentiæ tamen in oratore præcipue: affertque audientibus non fastidium modo, sed plerunque etiam odium. ⁴ Habet enim mens nostra natura sublime

quid-

¹ *Prior ille Africanus.*] Scipio Africanus à Petilio Aleo Tribun. pleb. vel (ut alii dicunt) à Nævio in jus est vocatus, atque accusatus quod pecunia victo Antiocho parta populum Romanum fraudasset. quamobrem *Linternum* secessit, ubi periit. *Idem.*

² *Hi vero parva illa.*] Optimi illi viri non separarunt *decorum* ab *utili*: & vulgarem utilitatem, quæ à virtute abest, contempserunt. *Idem.*

³ *Est autem quod omnes.*] Quæ cum

recto atque *virtute* conjuncta sunt, illa semper sunt *decora*, & *contraria indecora*: at quæ pendent ex mediis officiis aut rebus indifferentibus, pro ratione circumstantiæ nunc sunt *decora*, nunc *indecora*: ut verba Therisitæ adversus Agamemnonem ridentur, eadem si dicerentur à Diomede, non ridentur. ita persona *decorum* fecit & *indecorum*. *Idem.*

⁴ *Habet enim mens nostra.*] Cum quisquam se commendat & extollit, id ita auditor accipit, quasi id dictum sit in

D d d 3

sui

quiddam & erectum, & impatiens superioris. Ideoque abjectos, aut summittentes se, libenter allevamus, quia hoc facere tanquam majores videmur: & quoties discessit æmulatio, succedit humanitas. At qui se supra modum extollit, premere ac despicere creditur, nec tam se majorem, quam minores cæteros facere. Inde invident humiliores. Hoc vitium est eorum, qui nec cedere volunt, nec possunt contendere: rident *superiores*, improbant *bonos*. Plerunque vero deprehendas arrogantium fallacem de se opinionem: sed in his veri quoque sufficit conscientia. ¹ Reprehensus est in hac parte non mediocriter Cicero, quanquam is quidem rerum à se gestarum major, quam eloquentiæ fuit in orationibus utique jactator. At plerunque illud quoque non sine aliqua ratione fecit. Aut enim tuebatur eos quibus erat usus adjutoribus in opprimenda conjuratione, aut respondebat invidiæ: cui tamen non fuit par, servatæ patriæ pœnam passus exilium: ut illorum quæ egerat in consulatu frequens commemoratio, possit videri non gloriæ magis quam defensionis data. Eloquentiam quidem cum plenissimam diversæ partis advocatis concederet, sibi nunquam in agendo immodice arrogavit. Illius sunt enim, *Siquid est in me ingenii, judices, quod sentio quam sit exiguum.* &, *Nam quo minus ingenio possum, subsidium mihi diligentia comparavi.* Quinetiam contra Q. Cæcilium de accusatore in Verrem constituendo, quamvis multum esset in hoc quoque momenti, uter ad agendum magis idoneus veniret, *dicendi tamen facultatem magis illi detraxit, quam arrogavit sibi: seque non consequutum, sed omnia fecisse ut posset eam consequi,* dixit. In epistolis aliquando familiariter apud amicos, nonnunquam in dialogis, aliena tamen persona, verum de eloquentia sua dicit.

sui contemptum, atque ægerrime fert
superiorem esse oratorem, ac vere sui
commendatio est alterius depressio. Idem.

¹ Reprehensus est in hac.] Plutar. etiam
in comparatione Demosthenis & Ci-

ceronis, Ciceronem vituperat præsertim hoc nomine, quod nimius sit jactator: à quo vitio procul sane abest Demosthenes. Ciceronem tamen Fabius excusat. Idem.

dicit. ¹ Et aperte tamen gloriari, nescio an sit magis tolerabile vel ipsa vitii hujus simplicitate, quam illa jactatione perverfa, si abundans opibus *pauperem* se neget, nobilis *obscurum*, & potens *infirmum*, quam si se disertus *imperitum* plane & infantem vocet. Ambitiosissimum gloriandi genus est etiam *deridere*. Ab aliis ergo laudemur. Nam ipsos, ut Demosthenes ait, *erubescere, etiam cum ab aliis laudabimur, decet*. Neque hoc dico, non aliquando de rebus à se gestis oratori esse dicendum, sicut eidem Demostheni pro Ctesiphonte: quod tamen ita emendavit, ut necessitatem id faciendi ostenderet, invidiamque omnem in eum regeret, ² qui hoc se coëgisset. Et M. Tullius sæpe dicit de oppressa conjuratione Catilinæ, *sed modo id virtuti senatus, modo providentiæ deorum immortalium assignat*. Plerumque contra inimicos atque obtretractores plus vendicat sibi. ³ Erant enim tuenda cum objicerentur. In carminibus utinam pepercisset, quæ non desierunt carpere maligni,

⁴ *Cedant arma togæ, concedat laurea lingua. &*

O fortunatam natam me consule Romam.

Et, *Fovem* illum, à quo in concilium deorum advocatur. & *Minervam*, quæ omnes eum artes edocuit: quæ sibi ille, secutus quædam Græcorum exempla, permiserat. Verum eloquentiæ ut indecora jactatio, sic nonnunquam concedenda fiducia est. Nam quis reprehendat hæc, *Quid putem? contemptumne me? Non video nec in vita, nec in gratia, nec in rebus gestis, nec in hac mea mediocritate ingenii, quid despicere possit*

¹ *Et aperte tamen.*] Nonnulli dissimulatione quadam se laudant, quæ res multo est intolerabilior, propter *hypocritism*, quam *aperta sui laudatio*. Idem.

² *Qui hoc se coëgisset.*] Nam accusaverat Ctesiphontem Æschines, quod Demosthenem coronasset, virum probum. Ita Demostheni Ctesiphontis defensori dicendum fuit de rebus quas gessisset, ut innocentiam suam ostenderet. Idem.

³ *Erant enim tuenda quum objicerentur.*] Nam objiciebatur Ciceroni quod contra legem Porciam de *conjuratis* ultimum supplicium sumpsisset: qua de causa missus quoque est in exilium. Idem.

⁴ *Cedant arma togæ.*] Cic. carmine scripserat tres libros de temporibus suis, ut scribit in epistola quadam ad Lentulum. solebat quoque gloriari, & appellare diem oppressæ conjurationis, *natalem Urbis*. Idem.

possit Antonius. Et paulo post apertius: *An decertare mecum voluit contentione dicendi? Hoc quidem beneficium est. Quid enim plenius, quid uberius, quam mihi pro me, & contra Antonium dicere?* Arrogantes & illi, qui se iudicasse de causa, nec aliter affuturos fuisse proponunt. Nam & inviti iudices audiunt præsumentem partes suas: nec hoc oratori contingere inter adversarios, quod Pythagoræ inter discipulos contingit, potest, *Ipsè dixit*. Sed istud magis minusve vitiosum est pro personis dicentium. Defenditur enim aliquatenus *etate, dignitate, auctoritate*: quæ tamen vix in ullo tanta fuerint, ut non hoc affirmationis genus temperandum sit aliqua moderatione, sicut omnia in quibus patronus argumentum ex seipso petet. Quod fuisse tumidius, si criminis loco esse negasset Cicero, ¹ *Equitis Romani esse filium se defendente*. At ille fecit hoc etiam favorabile, conjungendo cum iudicibus dignitatem suam. *Equitis autem Romani esse filium*, criminis loco poni ab accusatoribus, neque his iudicantibus oportuit, neque defendentibus nobis. *Impudens, tumultuosa, iracunda actio, omnibus indecora*: sed ut quisque *etate, dignitate, usu* præcedit, magis in ea reprehendendus. Videas autem rixatores quosdam neque iudicum reverentia, neque agendi more ac modo contineri. Ex quo ipso mentis habitu manifestum sit tam in suscipiendis quam in agendis causis nihil pensi habere. Profert enim mores plerunque *oratio, & animi secreta detegit*. ² *Nec sine causa Græci prodiderunt, Ut vivat quemque etiam dicere*. Humiliora illa vitia, summissa adulatio, affectata scurrilitas, in rebus ac verbis parum modestis ac pudicis vilis pudor, in omni negotio neglecta auctoritas: quæ fere accidunt iis qui nimium aut blandi esse, aut ridiculi volunt. ³ Ipsum etiam eloquentiæ genus

alios

¹ *Equitis Rom. esse filium.*] Nam Cic. (ut scribit Eutropius) natus est Arpini, matre Helvia, & patre Equite, ex regio Volcorum genere oriundo. Idem.

² *Nec sine causa Græci.*] Proverbium est apud Græcos, *Qualis vita, talis oratio*.

lio: quo nimirum significant, ab homine *probo* parem quoque proficisci orationem, ab *improbo* improbam. Idem.

³ *Ipsum etiam eloq.*] Oratio ætati est aptanda: *senes* autem remissi sunt: quo circa eorum oratio debet esse tranquillior.

alios aliud decet. Nam neque tam plenum & erectum & audax, & præculturum senibus convenerit, quam pressum & mite, & limatum, & quale intelligi vult Cicero, cum dicit *orationem suam cœpisse canescere*: sicut vestibis quoque non purpura coccoque fulgentibus illa ætas satis apta sit. In juvenibus etiam uberiora paulo, & pene periclitantia feruntur. At in iisdem siccum & sollicitum & contractum dicendi propositum, plerunque affectatione ipsa severitatis invidiosum est: quando etiam morum senilis auctoritas, immatura in adolescentibus creditur. ¹ *Simpliciora militares decet.* ² *Philosophiam ex professo* (ut quidam faciunt) ostentantibus, parum decori sunt plerique orationis ornatus, maximeque ex affectibus, quos illi vitia dicunt. Verba quoque exquisitiora, & compositio numerosa tali proposito diversa. Non enim solum illa lætiora, qualia à Cicerone dicuntur, *Saxa atque solitudines voci respondent*: sed etiam illa, quanquam plena sanguinis, *Vos enim jam Albani tumuli atque luci, vos inquam, imploro atque testor, vosque Albanorum obruta ara, sacrorum populi Romani sociæ & æquales*: non conveniant barbæ illi atque tristitiæ. At vir civilis, vereque sapiens, qui se non ociosis disputationibus, sed administrationi reipublicæ dederit (à qua longissime isti qui philosophi vocantur, recesserunt) omnia quæ ad efficiendum oratione quod proposuerit, valent, libenter adhibebit: cum prius quod honestum sit, efficere in animo suo constituerit. *Et quod principes deceat, aliis non concesseris.* Imperatorum ac triumphalium separata est aliqua ex parte ratio eloquentiæ: sicut Pompejus abunde disertus rerum suarum narrator: & hic qui

lior. *juvenes autem sunt fervidi*: sit igitur eorum oratio exultantior atque fervidior. *Idem.*

¹ *Simpliciora.*] Nunc ab aliis personarum conditionibus petitur *decorum orationis*, ac in homine militari *simplex* esse debet & *fortis* oratio, nec admodum compta. hinc declarabitur locus Tranquilli,

qui *Cæsarem ait fuisse eloquentia militari.* *Idem.*

² *Philosophiam ex professo.*] Oratores qui *philosophiam* sectantur, qualis fuit *Cato & Rutilius*, affectibus uti non debent, nec item *prosopopœia* aut *apostrophi.* numerosas etiam *periodos* non captabunt. *Idem.*

D d d 5

1 *Idem*

qui bello civili se interfecit, Cato, eloquens senator fuit: ¹ Idem dictum, sæpe in alio liberum, in alio furiosum, in alio superbum est. Verba adversus Agamemnonem à Therfite habita ridentur: da illa Diomedi, aliive cui pari, magnum animum ferre præ se videbuntur. *Ego te consulem putem, inquit L. Crassus Philippo, cum tu me non putes senatorem?* Vox honestissimæ libertatis, non tamen ferres quemcunque dicentem. ² Negat se magni facere aliquis poëtarum, *utrum Cæsar ater an albus homo* sit: infania. verte, ut idem Cæsar de illo dixerit, *arrogantia* est. Major in personis observatio est apud comicos tragicosque. Multis enim utuntur, & variis. Eadem & eorum qui orationes aliis scribebant, fuit ratio, & declamantium est. Non enim semper ut advocati, sed plerunque ut litigatores dicimus. Verum etiam in iis causis quibus advocamur, eadem differentia diligenter est custodienda. Utimur enim fictione personarum, & velut ore alieno loquimur: dandique sunt iis quibus vocem accommodamus, sui mores. Aliter enim P. Clodius, aliter Appius Cæcus, aliter Cæcilianus ille, aliter Terentianus pater fingitur. *Quid asperius liçtore Verris? Ut adeas, tantum dabis? Quid fortius illo?* Cujus inter ipsa verberum supplicia una vox audiebatur, ³ *Civis Romanus sum.* Quam dignæ Milonis in peroratione ipsa voces eo viro, qui pro republica feditiosum civem toties compescuisset, quique infidias virtute superasset? Denique non modo quot in causa, totidem in profopopœia sunt varietates: sed hoc etiam plures, quod in his puerorum, sceminarum, populorum, mutarum etiam rerum affimulamus affectus, quibus omnibus debetur

¹ *Idem dictum.*] Therfites lib. 2. Iliados objurgat Agamemnonem quod injuria affecerit Achillem, suadetque Græcis ut mittant Agamemnonem, & in patriam revertantur. *Idem.*

² *Negat se magni facere.*] Significat Catullum, qui sic in Cæsarem scripsit, *Nil nimium Cæsar studeo tibi velle placere,*

Nec scire utrum sis albus an ater homo. qui proverbialiter significavit, se non magni facere probus esset Cæsar an improbus. *Idem.*

³ *Civis Romanus sum.*] Idcirco miser ille hanc vocem geminabat, quia lex Porcia vetabat ne civis Romanus virgis caderetur, aut securi percuteretur. *Idem.*

¹ *Eadem*

tur suus decor. ¹ Eadem in iis pro quibus agemus, observanda sunt. Aliter enim pro alio sæpe dicendum est, ut quisque *honestus, humilis, invidiosus, favorabilis erit*, adjecta propositorum quoque & anteaetæ vitæ differentia. Jucundissima vero in oratore *humanitas, facilitas, moderatio, benevolentia*. Sed illa quoque diversa bonum virum decent, malos odisse, publica vice commoveri, ultum ire scelera & injurias: & omnia, ut initio dixi, honesta. Nec tantum *quis & pro quo*, sed etiam *apud quem dicas*, interest. *Facit enim & fortuna discrimen & potestas*: nec eadem apud principem, magistratum, senatorem, ² privatum tantum liberum, ratio est: nec eodem sono publica judicia, & arbitrorum disceptationes aguntur. Nam ut orantem pro capite sollicitudo deceat & cura, & omnes ad amplificandam orationem quasi machinæ: ita in parvis rebus judiciisque vana sint eadem, rideaturque merito qui apud disceptatorem de re levissima ³ sedens dicturus, utatur illa Ciceronis confessione, *non modo se animo commoveri, sed etiam corpore ipso perhorrescere*. Quis vero nesciat quin aliud dicendi genus poscat gravitas senatoria, aliud aura popularis? cum etiam singulis judicantibus, non idem apud graves viros, quod leviores: non idem apud eruditum, quod militarem, ac rusticum deceat: sitque nonnunquam summittenda & contrahenda oratio: ne iudex eam vel intelligere vel capere non possit. Tempus quoque ac locus egent observatione propria. Nam & tempus tum lætum, tum triste, ⁴ tum liberum, tum angustum est.

¹ Eadem in iis.] Decorum à persona tripliciter petitur, à persona dicentis, à persona pro qua dicit, & ad quam dicit. Idem.

² Privatum tantum liberum.] Ut recuperatores privati judicabant, neque tamen iudicium eorum liberum est, sed legibus astrictum. quocirca videtur intelligere eos arbitros, qui ex bona fide judicant, non legis rigore. Idem.

³ Sedens dicturus.] Orator in publicis judiciis stans dicebat. Unde apud Cic. legitur, *surrexi ad dicendum*. At in pri-

vatis, ut apud arbitros *sedens* dicebat. Idem.

⁴ Tum liberum, tum angustum est.] Interdum oratoribus libera dicendi tempora permittebantur, ut quot horis vellent, causam perorarent: nonnunquam illis dabantur *clepsydre*, quibus tempus dicendi præfuebatur: auctor Plinius lib. 6. epist. Cic. quoque conqueritur sibi duntaxat datam esse semihoram ad perorandam causam Rabirii. Idem.

est. Atque ad hæc omnia componendus orator. Et loco publico, privato; celebri, an secreto, aliena civitate an tua, in castris denique an foro dicas, interest plurimum: ac suam quicque formam, & proprium quendam modum eloquentiæ poscit: cum etiam in cæteris actibus vitæ non idem *in foro, curia, campo, theatro, domi*, facere conveniat: & pleraque quæ natura non sunt reprehendenda, atque ideo interim sunt necessaria, alibi quam mos permiserit, turpia habeantur. ¹ illud jam diximus, quanto plus nitoris & cultus demonstrativæ materiæ, ut ad delectationem audientium compositæ, quam quæ sunt in actu & contentione, suasoriæ judicialesque permittant. Hoc adhuc adjiciendum, aliquas etiam quæ sunt egregiæ dicendi virtutes, quo minus deceant, effici conditione caussarum. An quisquam tulerit reum in discrimine capitis, præcipue qui apud victorem & principem pro se ipse dicat, frequenti translatione, fictis ac repetitis ex vetustate verbis: compositione quæ sit maxime à vulgari usu remota, decurrentibus periodis, quam latissimis locis sententiisque dicentem? Non perdant hæc omnia necessarium periclitanti sollicitudinis colorem, petendumque etiam innocentibus misericordiæ auxilium? Commoveaturne quisquam ejus fortuna, quem tumidum, ac sui jactantem, & ambitiosum institorem eloquentiæ in ancipiti forte videat? Non, imo oderit reum verba aucupantem, & anxium de fama ingenii, & cui esse diserto vacet. Quod mire Cælius in defensione causæ qua reus de vi fuit, comprehendisse mihi videtur, Ne cui vestrum, atque etiam omnium qui ad rem agendam adsunt, mens aut vultus molestior, aut vox immoderator aliqua, aut denique, quod nimium est, jactantior, gestus fuisse videatur. ² Atqui sunt quæ-

¹ *Illud jam diximus.*] Est etiam de eorum petendum à genere causæ & materiæ: sed hac de re satis est locutus in cap. de ornatu lib. 8. Idem.

² *Atqui sunt quedam.*] Causæ quæ

postulant *miserationem*, abesse debent à *lascivia*: non igitur in his captamus sententias ad *delectationem*, neque *epiphonemata* aut *entymemata* ad *argutiam*, sed queruli *crimus* & *supplices*. Idem.

¹ *Agg,*

quædam actiones in satisfactione, deprecatione, confessione positæ: sententiolisne flendum erit? *Epiphonemata* aut *enthymemata* exorabunt? Non quicquid meris adjicietur affectibus, omnes eorum diluet vires, & miserationem securitate laxabit? ¹ Age si *de morte filii sui*, vel *injuria* quæ morte sit gravior, dicendum patri fuerit, aut in narrando gratiam illam expositionis, quæ continget ex sermone puro atque dilucido. quæret breviter ac significanter ordinem rei protulisse contentus, aut argumenta diducet in digitos, & propositionum ac partitionum captabit leporem, &, ut plerunque in hoc genere moris est, intentione omni remissa loquetur? Quo fugerit interim dolor ille? ubi lachrymæ substiterint? unde se in medium tam securo observatio artium miserit? Non ab exordio usque ad ultimam vocem continuus quidam gemitus, & idem tristitiæ vultus servabitur, si quidem volet dolorem suum etiam in audientes transfundere? quem si usquam remiserit, in animum judicantium non reducet. ² Quod præcipue declamantibus (neque enim me pœnitent ad hoc quoque opus meum, & curam susceptorum semel adolescentium respicere) custodiendum est, quo plures in schola finguntur affectus, quos non ut advocati, sed ut passivi subimus. Cum etiam hoc genus simulari litium soleat, ³ cum jus mortis à senatu quidam vel ob aliquam magnam infœlicitatem, vel etiam pœnitentiam petunt, in quibus non solum cantare, quod vitium pervasit, aut lascivire, sed ne argumentari quidem nisi mistis, & quidem ita, ut in ipsa

pro-

¹ *Age, si de morte.*] Nunc de causa agit quæ alterum affectum postulat, scilicet *iracundiam*. in ea narratio debet esse concitata & iracunda, nec leporem captare debemus in argumentis, sed impetum & affectum. quocirca vitanda erit affectata illa *πρὸς τὴν ἰσχυρίαν*. id est, *diductio in digitos*, quam in Hortensio reprehendit Cicero. *Idem.*

² *Quod præcipue.*] Præcepta rhetoricorum, ut ex Sulpitio Victore colligere possumus, sunt de his judicialibus cau-

sis quæ affectum non desiderant, sed purum docendi modum, quas *judiciales* appellat Sulpitius. at tamen aliæ sunt *patheticæ*, quæ ubique desiderant affectum: aliæ *ethicæ*, quæ ubique desiderant expressionem morum. *Idem.*

³ *Cum jus mortis, &c.*] Id fingebatur propter consuetudinem *Masilienisum*, etenim homini permittebatur ut venenum biberet, si justam afferret mortis causam. qui mos in insula, quoque *Cæa* valuit, *Valerius lib. 2.* *Idem.*

¹ *Qua-*

probatione magis emineant, affectibus decet. Nam qui intermittere in agendo dolorem potest, videtur posse etiam deponere. Nescio tamen an hujus (de quo loquimur) decoris custodia maxime circa eos contra quos dicimus, examinanda sit. Nam sine dubio in omnibus statim accusationibus hoc agendum est, ne ad eas libenter descendisse videamur. Ideoque mihi illud Cassii Severi non mediocriter displicet, *Dii boni, vivo: & quo me vivere juvet, Aspernatem reum video.* Non enim justa ex causa vel necessaria videri potest postulasse eum, sed quadam accusandi voluptate. Præter hoc tamen, quod est commune, propriam moderationem quædam causæ desiderant. ¹ Quapropter & qui curationem bonorum patris postulabit, doleat ejus valetudine: & quamlibet gravia filio pater objecturus, miserrimam sibi ostendat esse hanc ipsam necessitatem: nec hoc paucis modo verbis, sed toto colore actionis, ut id eum non dicere modo, sed etiam vere dicere appareat. Nec causanti pupillo sic tutor irascatur unquam, ut non remaneant amoris vestigia, & sacra quædam patris ejus memoria. Jam quo modo contra abdicantem patrem, querentem uxorem, agi causam oporteret, in *libro*, ut arbitror, *septimo* dixi. Quando etiam ipsos loqui, quando advocati voce uti deceret, *quartus liber*, in quo proœmii præcepta sunt, continet. Esse & in verbis quod deceat, aut turpe sit, nemini dubium est. ² Unum jam igitur huic loco, quod est sane summæ difficultatis, adjiciendum videtur, quibus modis ea quæ sunt natura parum speciosa, quæque non dicere, si utrunlibet esset liberum, maluissemus, non tamen sint indecora dicentibus. Quid asperiores habere frontem potest, aut quid aures hominum magis respuunt, quam cum est filio filiisve

¹ Quapropter & qui.] *Dementes & furiosi* apud Romanos in perpetua sunt cura, neque suorum bonorum domini sunt. petit igitur filius cujus pater est furiosus, bonorum administrationem. *Idem.*

² Unum jam igitur.] Ad decorum quoque pertinet *color.* id est, rei turpis decens velamentum, sed ejus ratio est paulo difficilior. de *colore* nonnulla præcepit Fab. in cap. de narratione. *Idem.*

filiisve advocatis in matrem perorandum? aliquando tamen necesse est, ut in causa Cluentii Habiti: sed non semper illa via, qua *contra Salsiam* Cicero usus est: non quia non ille optime, sed quia plurimum refert, qua in re & quomodo lædat. Itaque illa cum filii caput palam impugnaret, fortiter fuit repellenda. Duo tamen quæ sola supererant, divine Cicero servavit. Primum, ne oblivisceretur *reverentia*, quæ parentibus debetur: deinde ut repetitis altius caussis, diligentissime ostenderet: quam id quod erat in matrem dicturus, non oporteret modo fieri, sed etiam necesse esset. Primæque hæc expositio fuit, quanquam ad præsentem quæstionem nihil pertinebat, adeo in causa difficili atque perplexa nihil prius intuendum credidit, quam quid deceret. Fecit itaque nomen parentis non filio invidiosum, sed ipsi in quam dicebatur. Potest tamen aliquando mater & in re levioꝛe aut minus infesta contra filium stare: tum lenior atque summissior decebit oratio. Nam & satisfaciendo, aut nostram minuemus invidiam, aut etiam in diversum eam transferemus: & si graviter dolere filium palam fuerit, credetur abesse ab eo culpa, fietque ultro miserabilis. Avertere quoque in alios crimen decet, ut fraude aliquorum concita credatur: & omnia nos passuros, nihil aspere dicturos, testandum: ut etiam si non possimus non convitari, nolle videamur. Etiam si quid objiciendum erit, officium est patroni, ut id filio invito, sed fide cogente facere credatur. Ita poterit uterque laudari. Quod de matre dixi, de utroque parente accipiendum est. ¹ Nam inter patres etiam filiosque cum intervenisset emancipatio, litigatum scio. In aliis quoque propinquitatibus custodiendum est, ut inviti, & necessario & parce iudicemur dixisse: magis autem aut minus, ut cuique personæ debetur reverentia. Eadem pro libertis adversus patronos observantia. Et ut semel plura

com-

¹ Nam inter patres etiam, &c.] Emancipatio est imaginaria venditio, qua filius extra potestatem patris & manum emitti-

tur. nam quandiu filius est in potestate patris, cum patre litigare non potest: ut auctores sunt jurisconsulti. Idem.

¹ Itaque

complectar, nunquam decebit sic adversus tales agere personas, quo modo contra nos agi ab hominibus conditionis ejusdem iniquo animo tulissemus. Præstatur hoc aliquando etiam dignitatibus, ut libertatis nostræ ratio reddatur, ne quis nos aut petulantes in lædendis his, aut etiam ambitiosos putet. ¹ Itaque Cicero quanquam erat in Cottam gravissime dicturus, neque aliter agi P. Oppii causa poterat, longa tamen præfatione excusavit officii sui necessitatem. Aliquando etiam inferioribus, præcipueque adolescentulis parcere aut mederi decet. Utitur hac moderatione Cicero pro Cælio contra Atracinum, ut eum non inimice corripere, sed pene patrie monere videatur. ² Nam & juvenis, & nobilis: & non injusto dolore venerat ad accusandum. Sed in iis quidem in quibus vel judici, vel etiam assistentibus ratio nostræ moderationis probari debet, minor est labor: illic plus difficultatis, ubi ipsos contra quos dicimus, veremur offendere. Duæ simul hujusmodi personæ Ciceroni pro Muræna dicenti obstiterunt *M. Catonis*, *Serviique Sulpitii*: quam decenter tamen Sulpitio cum omnes concessisset virtutes, scientiam petendi consulatus ademit? Quid enim aliud esset quo se victum homo nobilis & juris antistes magis ferret? Ut vero rationem defensionis suæ reddidit, cum se studuisse petitioni Sulpitii contra honorem Muræna, non idem debere accusationi contra caput, diceret? ³ Quam molli autem articulo tractavit Catonem? cujus naturam summe admiratus, non ipsius vitio, sed Stoicæ sectæ, quibusdam in rebus factum duriores videri volebat: ut inter eos non forenses contentiones, sed studiosam disputationem crederes incidisse. ⁴ Hæc est profecto ratio, & certissimum præceptorum

¹ *Itaque Cicero.*] Fuit Ciceroni pro Oppio necessario dicendum contra Cottam, quoniam ex sola Cottæ epistola accusatus est Oppius. *Idem.*

² *Nam & juvenis.*] Nam Calius Servium Polam Atracini patrem accusarat, ita hac accusatione Atracinus patris injuriam ulciscatur. *Idem.*

³ *Quam molli autem.*] In oratione pro Muræna multa jocatus est in paradoxa Stoicorum: cumque laudasset Catonis Uticensis naturam, austeritate præceptorum factam esse duriores significavit. *Idem.*

⁴ *Hæc est profecto ratio.*] Ex Cic. exemplo præceptum elicit, quo in aliquem dicere

rum genus, illius viri observatio, ut cum aliquid detrahere salva gratia velis, concedas alia omnia: in hoc solo vel minus peritum quam in cæteris, adjecta, si poterit fieri, etiam causa cur ita sit, vel paulo pertinaciorem, vel credulum, vel iratum, vel impulsum ab aliis. Hoc illis commune remedium est, si in tota actione æqualiter appareat non honor modo, sed etiam charitas: præterea causa sit nobis justa sic dicendi: neque id moderate tantum faciamus, sed etiam necessario. Diversum ab hoc, sed facilius, cum hominum aut alioqui turpium, aut nobis invidiosorum quædam facta laudanda sunt. Decet enim rem ipsam probare in qualicumque persona. ¹ Dixit Cicero pro Gabinio & P. Vatinio inimicissimis antea sibi hominibus, & in quos orationes etiam scripserat: verum causa justa sit fatendo non se de ingenii fama, sed de fide esse sollicitum. Difficilior ei ratio in iudicio Cluentiano fuit, ² cum Scamandrum necesse haberet dicere nocentem, cujus egerat causam. Verum illud elegantissime, cum eorum à quibus ipse productus esset, preces, tum etiam adolescentiam suam excusat: detracturus alioqui plus auctoritatis, si in causa præsertim suspecta, se eum esse, qui temere nocentes reos susciperet, fateretur. ³ Apud iudicem vero quam aut proponitur alienum commodum in causa quam susceperimus, aut suum, ut persuadendi ardua ratio, ita dicendi expeditissima. Fiducia enim justitiæ ejus, non causæ, nihil nos timere simulabimus. Ipse erit gloria inflandus, ut tanto clarior futura sit fides ac religio in pronuntiando, quanto minus vel offensæ vel utilitati suæ indulserit. Hoc modo & apud eos à quibus appellatum erit,

si forte

cere poterimus, ut tamen non offendamus. *Idem.*

² Dixit Cic. pro Gabinio.] *Gabinium, à quo ejectus fuerat in iudicio, repetundarum Cic. defendit. Publium autem Vatinium, infestum semper suæ dignitati, duobus publicis judiciis tutatus est. Auctor Val. lib. 4. Idem.*

¹ Cum Scamandrum, &c.] Nam an-

tea defenderat Cic. Scamandrum, qui accusabatur veneficii, ac dicebatur veneficium illud parasse in Cluentium. *Idem.*

³ Apud iudicem vero.] Si quando iudicis animus à nostra causa erit aversus propter commodum aliquod, laudare debemus justitiam ejus, sic enim omisso commodo spectabit æquitatem. *Idem.*

si forte ad eosdem remitteremur, adjicienda ratio vel necessitatis alicujus, si id causæ cedit, vel erroris, vel suspicionis. Tutissimum ergo pœnitentiæ confessio, & satisfactio culpæ: perducendusque omni modo judex ad iræ pudorem. Accidit etiam nonnunquam, ut eandem causam de qua pronuntiavit, cognoscat iterum: tum illud quidem commune, apud alium nos judicem disputaturos de illius sententia non fuisse: neque enim emendari ab alio quam ab ipso fas esse: cæterum ex causa, ut quæque permittet, aut ignorata quædam, aut defuisse testes, aut (quod timidissime, & si nihil aliud plane fuerit, dicendum est) patronos non satisfacisse succurret, etiam si apud alios judices agetur, ¹ ut in secunda assertione, aut in centumviralibus judiciis duplicibus, parte victa, decentius erit, quoties contigerit servare judicum pudorem: de qua re latius in *probationum loco* dictum est. Potest evenire, ut in aliis reprehendenda sint, quæ ipsi fecerimus: ut *objicit Tubero Ligario, quod in Africa fuerit.* ² Et ambitus quidam damnati, recuperandæ dignitatis gratia reos ejusdem criminis detulerunt, ut in scholis luxuriantem patrem luxuriosus ipse juvenis accusat. Id quam decenter fieri possit, equidem non invenio, nisi aliquid reperiat quod interfit, *persona, ætas, tempus, causa, locus, animus.* Tubero juvenem se patri hæsisse, illum à senatu missum non ad bellum, sed ad frumentum coëmendum ait: ut primum licuerit, à patribus recessisse: Ligarium & perseverasse, & non pro Cn. Pompejo, inter quem & Cæsarem dignitatis fuerit contentio, cum salvam uterque rempublicam vellet, ³ sed pro Juba atque Afris inimicissimis populo Romano stetisse.

Cæterum

¹ *Ut in secunda assertione.] Assertio secunda, secundum est judicium, in quo de liberali causa disputatur. id est, de libertate alicujus. Centumvitalia autem judicia divisa erant in duas hastas, ita ut posset provocari ab una hasta ad aliam. plura hac de re diximus lib. 5. cap. 2. Idem.*

² *Et ambitus.] Nam lex erat, ut ambitus damnatus ignominiosus esset: si tamen alterum accusasset ambitus, & reum percisset, oblitterata priore ignominia in integrum restitueretur. Idem.*

³ *Sed pro Juba.] Hic Juba fuit rex Mauritania, qui secutus est partes Pompeii, ac demum in Africa à Cæsare superatus. Idem.*

Cæterum vel facillimum est ibi alienam culpam accusare, ubi fateris tuam. Verum id jam iudicis est non actoris. Quod si nulla contingit excusatio, sola colorem habet *pœnitentia*. Potest enim videri satis emendatus, qui in odium eorum in quibus erraverat, ipse conversus est. Sunt enim quidam, qui hoc natura ipsa rei non indecens faciunt: ut cum pater ex meretrice natum, quod amet meretricem in matrimonium, abdicat. Scholastica materia, sed non quæ non possit accidere. Hic igitur multa non deformiter dicet: vel quod omnium sit votum parentum, ut honestiores quam sint ipsi, liberos habeant (nam & filia nata, meretrix eam mater pudicam esse voluisset) vel quod humilior ipse fuerit (licet enim hoc dicere) vel quod non habuerit patrem qui moneret: quin eo minus faciendum filio fuisse, ne renovaret domus pudorem, & exprobraret patri nuptias, matri prioris vitæ necessitatem: ne denique legem quandam suis quoque subinde liberis daret: & credibilis erit etiam propria quædam in illa meretrice turpitudine, quam nunc hic pater ferre non possit. Alia prætereo. Neque enim nunc declamamus, sed ostendimus nonnunquam posse ipsis incommodis dicentem bene uti. Illic major æstus, ubi quis pudenda quæritur, ut stuprum, præcipue in maribus: aut ¹ os prophanatum. Non dico si loquatur ipse (nam quid aliud ei quam gemitus ac fletus, & execratio vitæ conveniat? ut iudex intelligat potius dolorem illum, quam audiat) sed patrono quoque per similes affectus eundem erit, quia hoc injuriæ genus verecundius inest passis, quam ausis. Mollienda est in plerisque alio colore asperitas orationis, ² ut Cicero *de proscriptorum liberis* fecit. Quid enim crudelius, quam *homines honestis parentibus ac majoribus natos, à republica summoverti*? Itaque durum id esse summus ille tractandorum animorum artifex confitetur: sed

¹ *Os prophanatum.*] Id dicitur de iis, qui scriptorum liberos patrimoniis spoliaverit, & lege lata illis viam ad magistratus præcluserit: quod nunc *Fab.* ait. *Idem.*
² *Ut Cicero de proscript.*] Sylla usque adeo fuit sanguinarius proscriptor, ut pro-

sed ita legibus Syllæ cohærere statum civitatis affirmat, ut his solutis stare ipsa non possit. Affectus itaque est, ut aliquid eorum quoque causa videretur facere, contra quos diceret. Illud etiam in jocos monui, quam turpis esset fortunæ infectatio: & ne in totos ordines, aut gentes aut populos petulantia incurreret. Sed interim fides patrocini cogit quædam de universo genere aliquorum hominum dicere, ut libertinorum, vel militum, vel publicanorum, vel similiter aliorum: in quibus omnibus commune remedium est, ut ea quæ lædunt, non libenter tractare videaris: nec in omnia impetum facias, sed in id quod expugnandum est: & reprehendens, alia laude compenses. Si milites cupidos dicas esse, non mirum, quod periculorum ac sanguinis majora sibi deberi præmia putent: eosdem petulantes, & hoc fieri, quod bellis magis quam paci assueverint. Libertinis detrahenda est auctoritas: licet his testimonium reddere industriæ, per quam exierint de servitute. Quod ad nationes exteras pertinet, Cicero varie detracturus Græcis testibus fidem, doctrinam his concedit ac literas: seque ejus gentis amatorem esse profitetur: *Sardos* contemnit, *Allobrogas* ut hosteis infectatur: quorum nihil tunc cum diceretur, parum aptum, aut remotum à cura decoris fuit. Verborum etiam moderatione detrahi solet, si qua est rei invidia, si asperum dicas nimium severum, injustum persuasione labi, pertinacem ultra modum tenacem esse propositi: plerunque velut ipsos coneris ratione vincere, quod est mollissimum. Indecorum est super hæc omnia nimium: ideoque etiam quod natura rei satis aptum est, nisi modo quoque temperetur, gratiam perdit. Cujus rei observatio iudicio magis quodam sentiri, quam præceptis tradi potest. Quantum satis sit & quantum recipiant aures, non habet hæc res mensuram & quasi pondus, quia ut in cibis, alia aliis magis complent. Adjiciendum etiam breviter videtur, quod fere dicendi virtutes diversissimæ, non solum suos amatores habeant, sed ab eisdem sæpe laudentur. Nam Cicero quodam loco scribit

id esse

id esse optimum, quod cum te facile credideris consequi imitatione, non possis. Alio vero, non se id egisse, ¹ ut ita diceret quomodo se quilibet posse consideret, sed quomodo nemo. Quod potest pugnare inter se videri. Verum utrumque, ac merito laudatur. Causa enim modo distat: quia simplicitas illa, & velut securitas in affectata orationis, mire tenues causas decet: majoribus illud admirabile dicendi genus magis convenit. In utroque eminent Cicero, ex quibus alterum imperiti se posse consequi credent, neutrum qui intelligunt.

¹ Ut ita diceret, quomodo se quilibet, &c.] Videntur ista pugnare, sed tamen maxime consentiunt. alterum enim dicitur de tenui genere dicendi, alterum de grandiloquo. utrumque genus est Cicero sequutus pro materia ratione. plus tamen est eloquentia in posteriori genere. Idem.

C A P. II.

De memoria.

Memoriā quidam naturæ modo esse munus existimaverunt, estque in ea non dubie plurimum, sed ipsa excolendo, sicut alia omnia, augetur: & totus de quo diximus, adhuc inanis est labor, nisi cæteræ partes hoc velut spiritu continentur. ¹ Nam & omnis disciplina memoria constat, frustra que docemur, si quicquid audimus, præterfluat: & exemplorum, legum, responforum, dictorum, beneque factorum velut quasdam copias, quibus abundare, quasque in promptu semper habere debet orator, eadem illa vis repræsentat. Neque immerito thesaurus hic eloquentiæ dicitur. ² Sed non firme tantum continere, verumetiam cito percipere

Albutius existimavit memoriā esse totam in natura positam, ut Fab. docuit cap. 3. lib. 3. Existimare autem debemus duplicem esse, naturalem & artificialem: naturalem, quæ cum cogitatione nobis insita est: artificialem, quæ inductione & præceptione constat, estque posita in locis & imaginibus. Turneb.

cunt physici, animalia duntaxat illa esse disciplinabilia, quæ memoriā habent, cuiusmodi sunt canes. nam quæ ea carent, ut muscæ, disciplinam non admittunt. Idem.

² Sed non firme.] More suo latius memoriā accipit quam Aristoteles, ut etiam solertiam & ingenii acumen complectatur. Sic locutus est Fab. lib. 1. cap. 4. Idem.

¹ Nam & omnia.] Hac de causa di-

Ecc 3

I Que

pere multa acturos oportet, nec quæ scripseris modo iterata lectione complecti, sed in cogitatis quoque rerum ac verborum contextum sequi: & quæ sint ab adversa parte dicta, meminisse: nec utique eo quo dicta sunt ordine refutare, sed opportunis locis ponere. Quid? extemporalis oratio non alio mihi videtur mentis vigore constare. Nam dum alia dicimus, quæ dicturi sumus, intuenda sunt. ita cum semper cogitatio ultra id quod est, longius quærit: quicquid interim reperit, quodammodo *apud memoriam* deponit: quod illa quasi media quædam manus acceptum ab inventionem, tradit elocutioni. Non arbitror autem mihi in hoc immorandum, quid sit quod *memoriam* faciat: quanquam plerique imprimis quædam vestigia nostro animo, ¹ quæ velut in ceris annulorum signa serventur, existimant. ² Neque ero tam credulus, ut quasi habitu tardiolem firmioremque *memoriam* fieri putem. Ejus autem quod ad animum pertinet, magis admirer naturam, subito res vetustas tanto ex intervallo repetitas reddere se & offerre: nec tantum requirentibus, sed etiam sponte interim: nec vigilantibus, sed etiam quiete compositis magis: ³ eoque illa quoque animalia quæ carere intellectu videmus, meminere, & agnoscunt, & quamlibet longo itinere diducta, ad assuetas sibi sedes revertuntur. Quid? non hæc varietas mira est, *excidere proxima, vetera inharere*? hesternorum immemores, acta pueritiæ recordari? Quid, quod quædam requisita se occultant, & eadem forte succurrunt? nec manet semper

memo-

¹ *Quæ velut in ceris.*] Arist. putat hoc modo *memoriam* fieri, cum phantasiæ simulachrum insculptum fuerit parti memoratrici, non secus quam annulus sigillare solet. nam & hac utitur similitudine. *Idem.*

² *Neque ero tam credulus.*] Videtur Fab. respexisse ad id quod lib. primo dixit, *peculiarem esse hominibus solertiam & mentis agitationem*: quanquam philosophi pro corporis constitutione nunc *melio-* *riorem* nunc *deteriorem memoriam* esse

ajunt. nisi fortasse *habitu* appellat qualitatem acquisitam ex multis actionibus. nam quanquam multis actionibus videtur fieri melior *memoria*, non tamen *habitu* acquirit, sed vim suam exercit magis atque magis, quæ antea veluti sopita erat. *Idem.*

³ *Eoque illa quoque animalia, &c.*] Id quidem merito: quia *memoria* est ex sensibus interioribus, qui sunt brutis cum hominibus communes. *Idem.*

y Sed

memoria, ¹ sed aliquando etiam redit? Nesciretur tamen quanta vis esset ejus, quanta divinitas illa, nisi in hoc lumen orandi vim extulisset. Non enim rerum modo, sed etiam verborum ordinem præstat: nec ea pauca contexit, sed durat prope in infinitum, & in longissimis actionibus prius audiendi patientia quam memoriæ fides deficit. Quod & ipsum argumentum est, subesse artem aliquam juvarique ratione naturam: cum iidem docti facere illud, indocti & inexercitati non possimus: ² quanquam invenio apud Platonem obstare *memoriæ*, usum literarum: videlicet quod illa quæ scriptis reposuimus, velut custodire desinimus, & ipsa securitate dimittimus. Nec dubium est, quin plurimum in hac parte valeat mentis intentio, & velut acies luminum à prospectu rerum quas intuetur, non averfa. Unde accidit, ut quæ per plures dies scribimus ediscendi causa, cogitatione ipsa contineat. ³ *Artem autem memoriæ* primus ostendisse dicitur *Simonides*: cujus vulgata fabula est: ⁴ *Cum pugili coronato carmen quale componi victoribus solet mercede pacta scripsisset, abnegata ei pecuniæ pars est, quod more poetis frequentissimo digressus, in laudes Castoris & Pollucis exierat: quapropter partem ab iis petere, quorum facta celebrasset, jubebatur. & persolverunt, ut traditum est. Nam cum esset grande convivium in honorem ejusdem victoriae, atque adhibitus ei cœna Simonides, nuntio est excitus, quod eum duo juvenes equis advecti desiderare majorem in modum dicebantur. Et illos quidem non invenit, fuisse tamen gratos erga se exitu comperit. Nam vix eo limen egresso, triclinium*

¹ *Sed aliquando etiam redit.*] Hæc pars est quæ ab Arist. *remiscentia* appellatur, estque in solis hominibus, non in brutis, quando scilicet *memoriam* abolitam atque deperditam ex tenui vestigio instauramus. *Idem.*

² *Quanquam invenio, &c.*] Cæsar lib. vi. belli Gall. Eos qui discunt literis confisos minus memoriæ studere: quod fere plerisque accidit, ut præsidio litterarum diligentiam in perdiscendo

ac memoriæ remittant. *Pith.*

³ *Artem autem memoriæ.*] *Artem memoriæ* primus reperit Simonides, consummavit & absolvit Metrodorus Scepsius. *Turneb.*

⁴ *Cum pugili coronato, &c.*] Consuetudo erat ut in ludis Olympicis, Pythiis, & cæteris certaminibus sacris, victores laudarentur à poetis lyricis, quos mercede conducebant. id intellectu facile est ex Pindaro. *Idem.*

clivum illud supra convivas corruit, atque ita contudit, ut non ora modo oppressorum, sed membra etiam omnia requirentes ad sepulturam propinqui, nulla nota possent discernere. Tum Simonides dicitur, memor ordinis quo quisque discubuerat, corpora suis reddidisse. Est autem magna inter auctores defensio, *Glaucone Carystio*, an *Leocrati*, an *Agatharcho*, an *Scopæ* scriptum sit id carmen: & Pharsali fuerit hæc domus, ut ipse quodam loco significare Simonides videtur, atque Apollodorus, & Eratosthenes & Euphorion & Larissæus Euryphilus tradiderunt: ¹ an *Granone* ut Apollas Callimachus, quem secutus Cicero hanc famam latius fudit. *Scopam nobilem Thessalum periisse in eo convivio constat, adjicitur sororis filius*: putant & ortos plerosque ab illo Scopæ, qui major ætate fuerit: quanquam mihi totum de Tyndaridis fabulosum videtur: neque omnino hujus rei meminit usquam poëta ipse, profecto non taciturus de tanta sua gloria. ² Ex hoc Simonidis facto notatum videtur, juvari memoriam signatis animo sedibus, idque credere suo quisque experimento. Nam cum in loca aliqua post tempus reversi sumus, non ipsa agnoscimus tantum, sed etiam quæ in his fecerimus reminiscimur, personæque subeunt, nonnunquam tacitæ quoque cogitationes in mentem revertuntur. Nata est igitur, ut in plerisque, ars ab experimento. Loca discunt quam maxime spatiosa, multa varietate signata, domum forte magnam, & in multos diductam recessus. In ea quicquid notabile est, animo diligenter affigitur, ut sine cunctatione ac mora parteis ejus omnes cogitatio possit percurrere. Et primus hic labor est, non hære in occursum. Plus enim quam firma debet esse memoria, quæ aliam memoriam adjuvet. Tum quæ scripserunt, vel cogitatione complectuntur,

¹ *An Granone.*] Puto scribendum, *Cranone*: sic enim appellat Plinius oppidum quoddam Thessaliæ, Pharsalo proximam. *Idem.*

² *Ex hoc Simonidis facto.*] Memoria

juvatur locis & imaginibus. sunt autem loci spatia quædam in quibus locamus imagines. id est, figuras & effigies rerum, quarum volumus memores esse.

Idem.

¹ *Impli-*

ctuntur, & alio signo quo moneantur, notant: quod esse vel ex re tota potest, ut de navigatione, militia: vel ex verbo aliquo. Nam etiam excidentes, unius admonitione verbi in memoriam reponuntur. Sit autem signum navigationis, ut *anchora*: militiae, ut *aliquid ex armis*. Hæc itaque digerunt, primum sensum vel locum, vestibulo quasi assignant, secundum *atrio*, tum ¹ *impluvia* circumeunt, nec cubiculis modo aut ² *exedris*, sed stratis etiam similibusque per ordinem committunt. Hoc facto, cum est repetenda memoria, incipiunt ab initio loca hæc recensere, & quod cuique crediderunt, repossunt, & eorum imagine admonentur: ut quamlibet multa sint quorum meminisse oporteat, sint singula connexa quodam choro, ne errent conjungentes prioribus sequentia solo ediscendi labore. Quod de domo dixi, & in operibus publicis, & in itinere longo, ut urbium ambitu, & picturis fieri potest. Etiam fingere sibi has imagines licet. Opus est ergo locis, quæ vel finguntur, vel sumuntur imaginibus, vel simulacris, quæ utique fingenda sunt. ³ Imagines notæ sunt, quibus ea quæ ediscenda sunt, notamus: ut quomodo Cicero dicit, *locis* pro *cera*, *simulacris* pro *litteris* utamur. Illud quoque ad verbum ponere, optimum fuerit: *Locis* est utendum multis, illustribus, explicatis, modicis intervallis: *Imaginibus* aliquid agentibus, acribus, insignitis, quæ occurrere, celeriterque percutere animum possint. ⁴ Quo magis miror quomodo Metrodorus in XII. signis per quæ Sol meat trecenos & sexagenos invenerit locos. Vanitas nimirum fuit atque jactatio
circa

¹ *Impluvia.*] *Impluvium* pars est in ædibus sub dio ad lumen admittendum, quo pluvia ex tectis decedit. *Idem.*

² *Exedris.*] *Exedra* aula est magna, à frequentia sedium appellata, cujusmodi sunt Parisiis *schola theologicæ* & *schola dialecticæ*. *Idem.*

³ *Imagines notæ sunt, &c.*] *Imagines* collocantur in locis, ac sunt veluti li-

teræ & scripturæ: *loci* autem veluti pugillares in quibus scribimus. *Idem.*

⁴ *Quo magis miror.*] Metrodorus Scepsius duodecim signis Zodiaci utebatur ad *memoriam*, ac singula dividebat in triginta loca. hoc autem modo peccabat, quia sub sensum non cadebant, ut facile occurrerent & intelligerentur, nec explicata erant modicis intervallis. *Idem.*

circa memoriam suam potius arte quam natura gloriantis.
 1 Equidem hæc ad quædam prodesse non negaverim, ut si rerum nomina multa per ordinem audita, reddenda sint. Nanque in iis quæ didicerunt locis reponunt res illas, *mensam*, ut hoc utar, *in vestibulo*, *in atrio pulvinum*, & sic cætera: deinde relegentes, inveniunt ubi posuerint. 2 Et forsitan in hoc sunt adjuti, qui actione dimissa quid cuique vendidissent, testibus argentariorum tabulis reddiderunt: 3 Quod præstitisse Hortensium dicunt. Minus idem proderit in ediscendis quæ orationis perpetuæ erunt. 4 Nam & sensus non eandem imaginem quam res habent, cum alterum fingendum sit, & horum tamen utrunque commonet. Sed sermonis alicujus habitus verborum contextus eadem arte quomodo comprehendetur? Mitto quod quædam nullis simulacris significari possunt, ut certæ conjunctiones. 5 Habeamus enim sane, ut qui notis scribunt, certas imagines omnium, & loca scilicet infinita, per quæ verba quæ sunt in quinque *contra Verrem secundæ actionis libris*, explicentur, ut meminerimus etiam omnium quasi depositorum: nonne impediri quidem eorum quæ dicit, decursum necesse est duplici memoriæ cura? Nam quomodo poterunt copulata fluere, si propter singula verba ad singulas formas respiciendum erit? Quare & *Carneades*, & *Scepsius* (de quo modo dixi)

1 *Equidem hæc.*] Videtur Fab. damnare illam memoriam quæ constat locis & imaginibus, ut memoriam artificialem putet tantum studio & exercitatione consistare. *Idem.*

2 *Et forsitan.*] Hortensius à Sisenna provocatus, totum diem in auctione sedet, ac dimissa auctione, res venditas, emptorum nomina, rerum præcia eodem ordine reddidit. Quod autem de *argentariis* addit, ita intelligendum est, eos interfuisse emptionibus, tabulas confecisse, pecunias quibusdam mutuassee. *Idem.*

3 *Quod præstitisse Hortens. dic.*] Seneca Procem. Declamat. Aut quod fecit Hortensius, quia à Sisenna provo-

catus, in auctione perdidit totum diem, & omnes res & prætia & emptores ordine suo argentariis recognoscentibus, ita ut in nullo falleretur, recensuit. *Pith.*

4 *Nam & sensus.*] Ut memores simus *periodorum*, præstare non poterit *locus* aut *imago*, quanquam *locus* & *imago* memoriam soleant monere, sed tamen *verborum contextus* his non adjuvatur. *Turneb.*

5 *Habeamus enim sane.*] Exceptores ad *compendia scripturæ* infinitas prope notas habebant quibus significabantur vocabula: & hac de causa dicebantur *notarii*. *Idem.*

1 *Dandi*

dixi) *Metrodorus*, quos Cicero dicit usos hac exercitatione, sibi habeant sua: nos simpliciora tradamus. Si longior complectenda memoria fuerit oratio, proderit per partes ediscere (laborat enim maxime onere) & hæ partes non sint per exiguæ: alioqui nimis multæ erunt, & eam distinguent atque concident. Nec utique certum imperaverim modum, sed maxime ut quisque finiatur locus: nisi forte tam sit numerosus, ut ipse quoque dividi debeat. ¹ Dandi sunt certi quidam termini, ut contextum verborum (qui est difficillimus) continuet crebra meditatio, partes deinceps ipsas repetitus ordo jungat. Non est inutile, quo facilius hæreant, aliquas apponere notas, quarum recordatio commoneat & quasi excitet memoriam. ² Nemo enim fere tam infœlix, ut quod cuique loco signum destinaverit, nesciat: ut si erit tardus ad hoc, eo quoque adhuc remedio utatur, ut ipsæ excitent notæ. Hinc est ex illa arte non inutile, attendere signa ad eos qui exciderunt sensus: *anchoram* (ut supra posui) si de nave dicendum esset: *spiculum*, si de prælio. Multum enim signa faciunt, & ex alia memoria venit alia, ut cum *translatus annulus* vel *alligatus* commoneat nos cur id fecerimus. Hæc magis adhuc adstringunt, quæ memoriam ab aliquo simili transferunt ad id quod continendum est: ut in nominibus, si *Fabius* forte sit tenendus, referamus ad illum *cunctatorem*, qui excidere non potest: aut ad aliquem amicum, qui idem vocetur. quod est facilius in *Apris*, & *Ursis*, & *Nasone*, aut *Crispo*, ut id memoriæ affigatur, unde sunt nomina. ³ Origo quoque aliquando declinatorum, tenendi magis causa est, ut in Cicerone, *Verrio*, *Aurelio*, si debent inferi.

¹ *Dandi sunt.*] Cum ediscimus, terminos præfigere debemus ad quos una memoria perveniamus. sic enim fiet ut in continuatione verborum reddenda nunquam hæsitemus. *Idem.*

² *Nemo enim.*] Aut signum & notam pro eodem accipit, aut (quod verius videtur) notam appellat quoddam com-

pendium scribendi, quod apponendum erit initiis partium ad memoriam excitandam. *Idem.*

³ *Origo quoque.*] Derivatio quoque & origo firmant memoriam. itaque *cicer*, *ver*, *aur*, revocabunt in memoriam *Ciceronem*, *Verrem*, *Aurelium*. *Idem.*

1 Ediscere

inferi. Illud neminem non juvabit, iisdem quibus scripserit ceris, ediscere. Sequitur enim vestigiis quibusdam memoriam, & velut oculis intuetur non paginas modo, sed versus prope ipsos, qui tum dicit similis legenti. Jam vero si litura aut adjectio aliqua aut mutatio interveniat, signa sunt quædam quæ intuentes errare non possumus. Est ratio, ut illi de qua primum locutus sum, arti non dissimilis, ita (si quid me experimenta docuerunt) & expeditior & potentior, ¹ ediscere tacite. Nam id quoque est, quod tum erat, optimum, si non subirent velut ociosum animum plerunque aliæ cogitationes, propter quas excitandus est voce, ut duplici motu juvetur memoria, dicendi, & audiendi. Sed hæc vox sit modica, & magis murmur. Qui autem legente alio ediscit, in parte tardatur, quod acrior est oculorum quam aurium sensus. in parte juvari potest quod cum semel aut bis audierit, continuo illi memoriam suam experiri licet, & cum legente contendere. Nam & alioqui id maxime faciendum est, ut nos subinde tentemus: quia continua lectio, & quæ magis, & quæ minus hærent, æqualiter transit. In experiendo teneasne, & major intentio est & nihil supervacui temporis perit, quo etiam quæ tenemus, repeti solent: ita sola quæ exciderunt, retractantur, ut crebra iteratione firmentur: quanquam solent hoc ipso maxime hære, quod exciderunt. Illud ediscendo scribendoque commune est utrique plurimum conferre bonam valetudinem, ² digestum cibum, animum cogitationibus aliis liberum. Verum & in his quæ scripsimus, complectendis, multum valent, & in iis quæ cogitamus, continendis prope solæ (excepta, quæ potentissima est, exercitatione) *divisio & compositio*. Nam qui recte dividerit, nunquam poterit in rerum

¹ Ediscere tacite.] Nam qui memoria artificiali utitur, tacite ediscit, cum ea quæ audit, in imaginibus & locis collocat. ideo dixit hanc rationem illi similem esse. Idem.

² Digestum cibum.] Quia interim dum

cibus concoquitur, vapores ad cerebrum elevantur, qui officiant ingenio & memoria. at concocto cibo cessant vapores, ac purum est cerebrum. hac de causa celebratur maxime memoria matutina, ut abierit in proverbium. Idem.

I An

rerum ordine errare. Certa sunt enim non solum in digerendis quæstionibus, sed etiam in exequendis, si modo recte dicimus, prima ac secunda, & deinceps: cohæretque omnis rerum copulatio, ut ei nihil neque subtrahi sine manifesto intellectu, neque inferi possit. ¹ An vero Scævola in lusu duodecim scriptorum, cum prior calculum promovisset, essetque victus, dum rus tendit, repetito totius certaminis ordine, quo dato errasset, recordatus rediit ad eum, quicum luserat, isque ita factum esse confessus est: minus idem ordo valebit in oratione, præsertim totus nostro arbitrio constitutus, cum tantum ille valeat alternus? Etiam quæ bene composita erunt, memoriam serie sua ducent. Nam sicut facilius versus ediscimus, quam profam orationem: ita profæ vincta, quam dissoluta. Sic contingit, ut etiam quæ ex tempore videbantur effusa, ad verbum repetita reddantur: quod meæ quoque memoriæ mediocritatem sequebatur, ² si quando interventus aliquorum, qui hunc honorem mererentur, iterare declamationis partem coëgisset: nec est mendacio locus, salvo qui interfuerunt. Si quis tamen unam maximamque à me artem memoriæ quærat, *exercitatio* est, & *labor*, multa ediscere, multa cogitare, & (si fieri potest) quotidie, potentissimum est. Nihil æque vel augetur cura, vel negligentia intercidit. Quare & pueri statim, ut præcepi quam plurima ediscant & quæcunque ætas operam juvandæ studio memoriæ dabit, devoret initio tædium illud & scripta & lecta sæpius revolvendi, & quasi eundem cibum remandendi. Quod ipsum hoc fieri potest lenius, si pauca primum & quæ ³ tædium non afferant, cœperimus ediscere: tum quotidie adjicere singulos versus,

quorum

¹ *An vero.*] *Scrupos* appellat eos calculos & tesseras, quibus lusitamus in alveolo. Hæc dictio reperitur etiam apud *Cic. in Orat. ad Q. fratrem.* videtur tamen hic lusus nonnihil evariasse à nostro. *Idem.*

² *Si quando interventus aliquorum.*] Solebant proceres Romani per otium frequentare *scholas*, & audire illustres declamatores. sic Antoninus philosophus in *schola* audivit declamantem Hermogenem. *Idem.*

³ *Tædium.*] Alii, *Odiu*.

¹ *Qualia*

quorum accessio labori sensum incrementi non afferat, in summam ad infinitum usque perveniat: & poetica prius, tum oratorum, novissime etiam solutiora numeris, & magis ab usu dicendi remota, ¹ qualia sunt jurisconsultorum. Difficiliora enim debent esse quæ exercent, quo sit levius ipsum illud in quod exercent: ² ut athletæ ponderibus plumbeis assuefaciunt manus, quibus vacuis & nudis in certamine utendum est. Non omitto etiam quod quotidianis experimentis deprehenditur, minime fidelem esse paulo tardioribus ingeniis recentem memoriam. Mirum dictu est, nec in promptu ratio, quantum nox interposita afferat firmitatis sive quiescit labor ille cuius sibi ipsa fatigatio obstabat, sive maturatur, atque concoquitur, ³ seu firmissima ejus pars est recordatio: quæ statim referri non poterant, contextuntur postera die: confirmatque memoriam idem illud tempus quod esse in causa solet oblivionis. ⁴ Etiam illa prævelox fere cito effluit, & velut præsentis officio functa, nihil in posterum debeat, tanquam dimissa discedit. Nec est mirum magis hæere animo, quæ diutius affixa sint. Ex hac ingeniorum diversitate nata dubitatio est, *an ad verbum sit ediscendum dicturis, an vim modo rerum atque ordinem complecti satis sit*: de quo sine dubio non potest in universon pronuntiar. Nam si memoria suffragatur, tempus non desit, nulla me velim syllaba effugiat: alioqui etiam scribere sit supervacuum. Idque præcipue à pueris obtinendum, atque in hanc consuetudinem memoria exercitatione redigenda, ne nobis

¹ *Qualia sunt jurisconsultorum.*] Scripta *jurisconsultorum* admodum Latina sunt, sed nullo modo numerosa. satis enim habent sequi proprietatem in docendo. *Turneb.*

² *Ut athleta ponderibus.*] *Athletæ* ad firmanda brachia gestare solent massas plumbeas, quas vocant *halteres*. his etiam in saltando solent corpus librare. *Idem.*

³ *Seu firmissima ejus pars est recordatio.*] *Recordationem* appellat Fabius, quam

vulgo, non satis apte forte, vocant *reminiscentiam*. ea est *recollectio memoria*. *Idem.*

⁴ *Etiam illa prævelox.*] *Cerebrum molle & humidum* facile admittit impressionem simulachrorum, sed eandem facile perdit. At *cerebrum aliquanto durius* vix admittit simulachrorum impressionem, sed eam diu continet. ita qui facile percipiunt, *memoriam* diu non continent: qui autem difficulter, diu. *Idem.*

¹ *Ideo.*

nobis discamus ignoscere. ¹ Ideoque & admoneri, & ad libellum respicere vitiosum, quod libertatem negligentiae facit, nec quisquam se parum tenere iudicat, quod ne sibi excidat, non timet. Inde interruptus actionis impetus, & resistens ac salebrosa oratio, & qui dicit ediscenti similis, etiam omnem bene scriptorum gratiam perdit vel hoc ipso, quod scripsisse se confitetur. Memoria autem facit etiam prompti ingenii famam, ut illa quae dicimus, non domo attulisse, sed ibi protinus sumpsisse videamur: quod & oratori & ipsi causae plurimum confert. Nam & magis miratur, & minus timet iudex quae non putat adversus se praeparata. ² Idque in actionibus inter praecipua servandum est, ut quaedam etiam quae optime vinximus; velut soluta enuntiemus: & cogitantibus nonnunquam & dubitantibus similes quaerere videamur quae attulimus. Ergo quid sit optimum, neminem fugit. Si vero aut memoria natura durior erit, aut non suffragabitur tempus, etiam inutile erit ad omnia se verba alligare, cum oblivio unius eorum cujuslibet, aut deformem haesitationem, aut etiam silentium inducat. Tutiusque multo, comprehensis animo rebus ipsis, libertatem sibi eloquendi relinquere. Nam & invitus perdit quisque id quod elegerat verbum: nec facile reponit aliud, dum id quod scripserat, quaerit. Sed ne hoc quidem infirmae memoriae remedium est, nisi in iis qui sibi facultatem aliquam dicendi ex tempore paraverunt. Quod si cui utrunque defuerit, huic omittere omnino totum actionum laborem, ac si quid in literis valet, ad scribendum potius suadebo convertere. Sed haec rara infelicitas erit. ³ Caeterum quantum

natura

¹ Ideoque & admoneri.] Notat Aescopius oratores malos olim habuisse monitores. id est, posticos suggestores. quae res turpissima est: praestat enim ediscere orationem. Idem.

² Idque in actionibus.] Etiam bene composita, pronuntiatione dissimulanda sunt, ut soluta videantur. sic enim videbitur extemporalis oratio. Idem.

³ Caeterum quantum.] Themistocles actus in exilium, se recepit ad Xerxem Persarum regem, quem vicerat: à quo exceptus est magnifice, & praefectura donatus. Illic intra annum didicit linguam Persicam. Jam cum quidam profiteretur artem memoriae, dixit se malle artem oblivionis: quo significabat nimiam esse memoriae suae fecunditatem. Idem.

Morc

natura studioque valeat memoria, vel Themistoclestestis, quem unum intra annum optime locutum esse Persice constat: vel Mithridates, cui duas & viginti linguas, quot nationibus imperabat, traditur notas fuisse: vel Crassus ille dives, qui cum Asiæ præesset, quinque Græci sermonis differentias sic tenuit, ut qua quisque apud eum lingua postulasset, eadem sibi jus redditum ferret: vel Cyrus, quem omnium militum tenuisse creditum est nomina. Quin semel auditos quamlibet multos versus protinus dicitur reddidisse Theodectes. Dicebantur etiam nunc esse qui facerent, sed mihi nunquam ut ipse interesset contigit: habenda tamen est fides vel in hoc, ut qui crediderit, & speret.

C A P. III.

De pronuntiatione.

Pronuntiatio à plerisque *actio* dicitur, sed prius nomen à voce, sequens à gestu videtur accipere. Nanque *actionem* Cicero aliàs quasi *sermonem*, aliàs *eloquentiam* quandam corporis dicit. Idem tamen duas ejus partes facit, quæ sunt eadem pronuntiationis, *vocem* atque *motum*. Quapropter utraque appellatione indifferenter uti licet. Habet autem res ipsa miram quandam in orationibus vim ac potestatem. Neque enim tam refert qualia sint quæ intra nosmetipsos composuimus, quam quo modo efferantur, nam ita quisque ut audit, movetur. Quare neque probatio ulla, quæ modo venit ab oratore, tam firma est, ut non perdat vires suas nisi adjuvetur asseveratione dicentis. Affectus omnes languescant necesse est, nisi *voce, vultu, totius prope habitu corporis* inardescant. ² Nam cum hæc omnia fecerimus,

More suo initio laudat *pronuntiationem*, eam partitur in *vocem* & *gestum*: de *vocis* qualitate & cura agit, deinde de *motu* & *cultu corporis*, demum *vocem* & *gestum* accommodat causis & causarum partibus. *Turneb.*

¹ *Quæ modo venit ab oratore.*] Nam probationes inartificiales suo pondere satis valent citra asseverationem dicentis, suntque firmiores artificialibus, ut dictum est lib. 5. *Idem.*

² *Nam cum hæc omnia.*] Significat *proba-*

mus, felices, si tamen nostrum illum ignem judex conceperit: ne dum eum supini securique moveamus, non & ipse nostra oscitatione solvatur. Documento sunt vel scenici actores, qui & optimis poetarum tantum adjiciunt gratiæ, ut nos infinite magis eadem illa audita quam lecta delectent, & vilissimis etiam quibusdam impetrent aures, ut quibus nullus est in bibliothecis locus, sit etiam frequens in theatris. Quod si in rebus quas fictas esse scimus & inanes, tantum pronuntiatio potest, ut iram, lacrymas, solitudinem afferat, quanto plus valeat necesse est, ubi & credimus? Equidem vel mediocrem orationem commendatam viribus actionis, affirmaverim plus habituram esse momenti, quam optimam eadem illa destitutam. ¹ Siquidem & Demosthenes *quid esset in toto dicendi opere primum*, interrogatus, *pronuntiationi palmam dedit*, eidemque secundum ac tertium locum, donec ab eo quæri desineret: ut eam videri posset non præcipuam, sed solam judicasse. Ideoque ipse tam diligenter ² apud Andronicum Hypocritem studuit, ut ³ admirantibus ejus orationem Rhodiis, non immerito Æschines dixisse videatur, quid si ipsum audissetis? Et M. Cicero *unam in dicendo actionem dominari putat*. Hac Cn. Lentulum plus opinionis consecutum, quam eloquentia tradit. Eadem C. Gracchum in deflenda fratris nece, totius populi Romani lacrymas concitasse: Antonium & Crassum multum valuisse, plurimum vero ⁴ Q. Hortensium.

cujus

probationes & affectus jacere sine pronuntiatione. si enim videaris lentus & supinus, non movebitur auditor probationibus aut affectibus. Idem.

¹ *Siquidem & Demosth.]* Videtur ita sensisse Demosthenes, propterea quod maxime in hac parte laboravit. nam vasto erat corporis motu initio, & lingua parum explanata. *Idem.*

² *Apud Andronicum.]* Plutarchus ait gestum Demosthenis & pronuntiationem formatam fuisse a Satyro histrione, neque meminit, quod sciam, Andronici. *Idem.*

³ *Admirantibus Rhodiis.]* Æschines exul Rhodum secessit, ubi & rhetoricam professus est. rogatu Rhodiorum recitavit orationem suam contra Ctesiphontem, deinde orationem Demosthenis pro Ctesiphonte. cumque videret Rhodios summopere motos, addidit, *Quid si audissetis dicentem Demosthenem? vel, ut vult Hieronymus, quid si audissetis belluam illam? Idem.*

⁴ *Q. Hortensium.]* Gellius quoque lib. primo ait *tam affectato usum fuisse gestu Hortensium, ut à Torquato homine severo*

cujus rei fides est; quod ejus scripta tantum intra famam sunt, qui diu princeps oratorum, aliquando æmulus Ciceronis existimatus est novissime quoad vixit, secundus: ut appareat placuisse aliquid eo dicente, quod legentes non invenimus. Et hercle cum valeant multum verba per se & vox propriam vim adjiciat rebus, & gestus motusque significet aliquid, profecto perfectum quiddam fieri, cum omnia coe-rint, necesse est. ¹ Sunt tamen qui rudem illam, & qualem impetus cujusque animi tulit, actionem judicent fortio-rem, & solam viris dignam: sed non alii fere, quam qui etiam in dicendo curam, & artem, & nitorem, & quicquid studio paratur, ut affectata & parum naturalia solent improbare, vel qui verborum atque ipsius etiam soni rusticitate, ut L. Cottam dicit Cicero fecisse, imitationem antiquitatis affectant. Verum illi persuasionem suam fruuntur, qui homini-bus, ut sint oratores, satis putant nasci: nostro labori dent veniam, qui *nihil* credimus esse *perfectum, nisi ubi natura cura juvetur*. In hoc igitur non contumaciter consentio, primas partes esse naturæ. Nam certe bene pronuntiare non poterit, cui aut in scriptis memoria, aut in iis quæ subito dicenda erunt; facilitas prompta defuerit: nec si inemendabilia oris incommoda obstabunt. Corporis etiam potest esse aliqua tanta deformitas, ut nulla arte vincatur. ² Sed ne vox quidem nisi liberalis, actionem habere optimam potest. Bona enim firmaque ut volumus uti licet: mala vel imbecilla & inhibet multa, ut *insurgere, exclamare*: & aliqua cogit, ut *summittere, deflectere*, & raucas fauces ac latus fatigatum deformi cantico reficere. Sed nos de eo nunc loquimur, cui non frustra præcipitur. Cum sit autem omnis actio, ut dixi, in duas divisa partes, *vocem, gestumque*, quorum alter *oculos,*

altera

severo vocatus sit Dionysia gesticularia & saltatricula. Idem.

¹ *Sunt tamen qui, &c.* Quidam oratores antiquos sequebantur, eorumque rigorem & asperitatem pronuntiatione & compositione imitabantur. de his dictum

est initio cap. de compositione. Idem.

² *Sed ne vox quidem.* Videtur appellare *vocem liberalem*, quam appellavit lib. primo ὀρθόειπνον. id est, emendatam cum suavitate vocum explanationem, ut præterea adsit firmitas. Idem.

I Nam

altera *aures* movet, per quos duos sensus omnis ad animum penetrat affectus, prius est *de voce* dicere, cui etiam *gestus* accommodatur. In ea prima observatio est, *qualem* habeas: secunda, *quomodo* utaris. Natura vocis spectatur *quantitate* & *qualitate*. *Quantitas simplicior est*. In summa enim grandis aut exigua est: sed inter has extremitates mediæ sunt species, & ab ima ad summam, ac retro, multi sunt gradus. *Qualitas magis varia est*,¹ nam est & candida & fusca, & plena & exilis, & lenis & aspera, & contracta & fusa, & dura & flexibilis, & clara & obtusa: *Spiritus* etiam *longior*, *breviorque*. Nec causas cur quicque eorum accidat, persequi, proposito operi necessarium est: eorumne sit differentia in quibus aura illa concipitur, an eorum per quæ velut organa meat, an ipsi propria natura, an prout movetur lateris pectorisve firmitas, an capitis etiam plus adjuvet. Nam opus est omnibus, sicut non oris modo suavitate, sed naturam quoque, per quas quod superest vocis, egeritur.² Dulcis tamen esse debet, non exprobrans sonus. Utendi voce multiplex ratio. Nam præter illam differentiam, quæ est tripartita, *acuta*, *gravis*, *flexa*: tum intentis, tum remissis, tum elatis, tum inferioribus modis opus est, spatiis quoque lentioribus aut citatoribus. Sed iis ipsis media interjacent multa: & ut facies quanquam ex paucissimis constat, infinitam habet differentiam: ita *vox*, etsi paucas quæ nominari possint, continet species, *propria* cuique est: & non hæc minus auribus, quam oculis illa dignoscitur.³ Augentur autem sicut omnium, ita vocis quoque bona, cura, & negligentia minuuntur. Sed cura non eadem oratoribus, quæ *phonaescis*,
conve-

¹ Nam est & candida.] Translatio est à coloribus ad vocem. est autem vox candida, quæ pura est & explanata: fusca autem quadantenus obscura, neque satis pura. Sic Tranquillus scribit fuisse vocem Neronis fuscam. Idem.

² Dulcis tamen.] Cum exprobramus, amara & aspera voce utimur: itaque per

metaphoram exprobrantem sonum vocavit asperum. Idem.

³ Augentur autem, sicut omnium.] Phonaesci dicuntur præceptores exercendæ vocis. illi vocem efficiunt mollem & teneram, cum orator desideret fortem & durabilem. est igitur opus diversa cura. Idem.

convenit: tamen multa sunt utrisque communia, *firmitas corporis*, ne ad ¹spadonum & mulierum & agrorum exilitatem vox nostra tenuetur: quod ambulatio, unctio, veneris abstinencia, facilis ciborum digestio, id est frugalitas, præstat. Præterea ut sint *fauces integra*, id est molles ac leves, quarum vitio & frangitur, & obscuratur, & exasperatur, & scinditur vox. ²Nam ut tibiæ eodem spiritu accepto, alium clausis, alium apertis foraminibus, alium non satis purgatae, alium quassæ sonum reddunt: ita ³fauces tumentes strangulant vocem, obtusæ obscurant, rasæ exasperant, convulsæ fractis sunt organis similes. Finditur etiam spiritus objectu aliquo, sicut lapillo tenues aquæ, quarum fluxus etiam si ultra paulum coit, aliquid tamen cavi relinquit post id ipsum quod offenderat. ⁴Humor quoque vocem ut nimius impedit, ita consumptus destituit. Nam & fatigatio corpora non ad præsens modo tempus, sed etiam in futurum afficit. ⁵Sed ut communiter & phonascis & oratoribus necessaria est exercitatio, qua omnia convalescunt, ita curæ non idem genus est. Nam neque certa tempora ad spatiandum dari possunt tot civilibus officiis occupato. nec, præparare ab iniis sonis vocem ad summos, nec semper à contentione ⁶concedere licet, cum pluribus judiciis sæpe dicendum sit. Ne ciborum quidem est eadem observatio. Non enim tam molli teneraque voce, quam forti ac durabili opus est: cum illi omnes etiam altissimos sonos leniant cantu oris,

nobis

¹ Spadonum & mulierum.] Spadones & mulieres vocem non mutant, sed semper habent *exilem*, quia propter defectum caloris, eorum arteriæ sunt angustæ. sunt & rationes alix apud *Arist.* in *problematibus*. Idem.

² Nam ut tibiæ, &c.] Turneb. l. 4. cap. 10. Advers.

³ Fauces tumentes strangulant vocem.] Vox strangulari dicitur, quum è loco clauso redditur absque quodam velut exitu. Sic *Plin.* dixit *strangulari sonitum in tonitruo*. Turneb.

⁴ Humor quoque.] Nihil humor efficit vocem obtusam & obscuram. majorem enim sonitum reddunt quæ sunt duriora: humor autem mollis est. etiam siccae fauces efficiunt clangorem gruis aut raucedinem. Idem.

⁵ Sed ut comm. & phonascis.] Lud. Cresollus Vacat. Autumnal. l. 3. c. 12. sect. 2. pag. 526. & seqq. Joh. à Wouweren Tractat. de Polymathia cap. 5. pag. 36. 37.

⁶ Concedere.] Conquiescere.

nobis pleraque aspere sint concitateque dicenda, & ¹ vigilandæ noctes, & fuligo lucubrationum bibenda, & ² in sudata veste durandum. Quare vocem delitiis non molliamus, nec imbuatur ea consuetudine, quæ duratura non sit: sed exercitatio ejus talis sit, qualis usus: nec silentio subsidat, sed firmetur consuetudine, qua difficultas omnis levatur. Ediscere autem quo exercearis, erit optimum (nam ex tempore dicenti, avocatur cura vocis, ille qui ex rebus ipsis concipitur affectus) & ediscere quam maxime varia, quæ & clamorem, & disputationem, & sermonem, & flexus habeant, ut simul in omnia paremur. Hoc fatis est, alioqui nitida illa & curata vox insolitum laborem recusabit, ut assueta gymnasiis & oleo corpora, quamlibet sint in suis certaminibus speciosa atque robusta, ³ si militare iter, fascesque & vigilias imperes, deficient, & quærant unctores suos, nudumque sudorem. Illa quidem in hoc opere præcipi quis ferat, vitandos soles atque ventos, & nubila etiam ac siccitates? Ita si dicendum in sole, aut ventoso, humido, calidove die fuerit, reos deseremus? Nam crudum quidem, aut saturum, aut ebrium, aut ejecto modo vomitu, quæ cavenda quidam monent, declamare neminem, qui sit mentis compos, puto. ⁴ Illud non sine causa est ab omnibus præceptum, ut parcatur maxime voci in illo à pueritia in adolescentiam transitu, quia naturaliter impeditur, non, ut arbitror, propter calorem, quod quidam putaverunt, (nam est major aliis) sed propter humorem potius. Nam hoc ætas illa turgescit.

¹ *Vigilandæ noctes.*] Docet Arist. in problematibus, *vigilias nimias voci obesse*, quoniam colligunt cruditatem & malos humores. itaque præcipiebant phonasci, ut *vigiliæ vitarentur*. Turnebus.

² *In sudata veste.*] Hæc autem phonasci dicunt esse vitanda, ac præcipiunt ut post *sudorem* ungamur. phonascorum tamen legibus non se astringit orator. Idem.

³ *Si militare iter.*] Solent imperato-

res milites suos longis itineribus & angariis exercere: eratque consuetudo militiæ Romanæ, ut miles ferret arma sua, omnesque sarcinas. quod ita exegisse dicitur à militibus suis Marius, ut proverbio dicatur, *muli Mariani*. Idem.

⁴ *Illud non sine causa.*] Quartodecimo fere anno in pueris *vox* mutatur, ac dicuntur tunc *gallulascere*, quia sono gallinaceo vocem reddunt similem: quod putant fieri propter insignem mutationem, quæ tum fit in corpore. Idem.

gescit. Itaque nares etiam, ac pectus, eo tempore tument, atque omnia velut germinant, tenera, & injuriæ obnoxia. Sed ut ad propositum redeam, jam *confirmata & constituta que vocis genus exercitationis optimum duco*, quod est operi simillimum, dicere quotidie sicut agimus. Nanque hoc modo non vox tantum confirmatur & latus, sed etiam corporis decens & accommodatus orationi motus componitur. Non alia est autem ratio pronuntiationis, quam ipsius orationis. Nam ut illa emendata, dilucida, ornata, apta esse debet: ita hæc quoque emendata erit, id est vitio carebit, si fuerit os facile, explanatum, jucundum, urbanum, id est, in quo nulla neque rusticitas neque peregrinitas resonet. ¹ Non enim sine causa dicitur *barbarum, Græcumve*. Nam sonis homines, ut æra tinnitu, dignoscimus. Ita fiet illud quod Ennius probat, cum dicit *suaviloquenti ore Cethegum fuisse*: non quod Cicero in iis reprehendit, quos ait *latrare, non agere*. Sunt enim multa vitia, de quibus dixi, cum in quadam primi libri parte puerorum ora formarem, opportunius ratus in ea ætate facere illorum mentionem, in qua emendari possunt. Itaque sit ipsa vox primum (ut sic dicam) sana, id est, nullum eorum de quibus nunc dixi, patiatur incommodum: deinde non subsurda, rudis, immanis, dura, rigida, ² vana, præpinguis, aut tenuis, inanis, acerba, pusilla, mollis, effœminata: spiritus, nec brevis, nec parum durabilis, nec in receptu difficilis. Dilucida vero erit pronuntiatio, primum, si verba tota exegerit, quorum pars devorari, pars destitui solet, ³ plerisque extremas syllabas non proferentibus, dum priorum sono indulgent. Ut est autem necessaria verborum explanatio, ita omnes computare & velut annumerare literas, molestum, & odiosum. Nam & vocales frequentissime

¹ Non enim sine causa.] Aut hoc significat, quosdam non *sincere* pronuntiare linguam Latinam, sed *barbare* vel *græcanice*: aut certe significat nativam pronuntiationem linguæ Græcæ maxime intelligi sono, quo distinguimus Bar-

barum à Græco. Idem.

² Vana.] Alii, *Varia*.

³ Plerisque extremas syllabas, &c.] Illi sunt qui *ἠγλοῦσται*. id est, *mutatores* dicuntur. particulas enim dictionum detruncant. *Turneb.*

sine coeunt, & consonantium quaedam insequente vocali dissimulantur. utriusque exemplum posuimus, *Multum ille & terris.*— Vitatur etiam duriorum inter se congressus, unde *pellexit, & collegit*, & quae alio loco dicta sunt. Ideoque laudatur in Catulo suavis appellatio literarum. Secundum est, ut sit oratio distincta, id est, ut qui dicit, & incipiat ubi oportet, & desinat. Observandum etiam quo loco sustinendus & quasi suspendendus sermo sit (quam Graeci ὑποδιασπλώ vel ὑποσυμβλώ vocant) quo deponendus. Suspenditur, *Arma virumque cano*, quia illud *virum*, ad sequentia pertinet: ut sit, *virum Trojae qui primus ab oris.* & hinc iterum. ² nam etiam si aliud est unde venit, quam quo venit, non distinguendum tamen, quia utrunque eodem verbo continetur, *venit*. Tertio *Italiam*, quia interjectio est, *fato profugus*, & continuum sermonem qui faciebat, *Italiam, Lavinaeque*, dividit. Ob eandemque causam, quarto *profugus*, deinde, *Lavinaeque venit Littora*: ubi jam erit distinctio, quia inde alius incipit sensus. Sed in ipsis etiam distinctionibus tempus aliàs brevius, aliàs longius dabimus. Interest enim, sermonem finiat, an sensum. Itaque illam distinctionem *Littora*, protinus altero spiritus initio insequar, cum illuc venero, *Atque altae moenia Romae*, deponam, & morabor, & novum rursus exordium faciam. ³ Sunt aliquando & sine respiratione quaedam morae etiam in periodis: ut in illa, *In caetu vero populi Romani, negotium publicum gerens, magister equitum, &c.* Multa membra habent, *Sensus enim sunt alii atque alii, & sicut una circumductio est, ita paulum morandum in his intervallis, non interrompendus est contextus: & è contrario spiritum interim recipere sine intellectu morae necesse est: quo loco quasi surripiendus est:*

¹ ὑποδιασπλώ.] Alii, ὑποσυμβλώ.

² Nam etiam si aliud, &c.] Differentiam facit Fab. inter *distinguere* & *suspendere*. nam *suspenditur* quod leve habet discrimen: *distinguitur*, quod majus, ut

quadantenus videatur sermo perfectus esse. Turneb.

³ Sunt aliquando.] Finita periodo spiritus est recipiendus. aliis in locis, ut in *membris* & *incisis*, debet esse mora sine respiratione: aut si sit *respiratio*, non percipiatur. Idem.

est: alioqui si inscite recipiatur, non minus asserat obscuritatis, quam vitiosa distinctio. ¹ Virtus autem distinguendi fortasse sit parva, sine qua tamen esse nulla alia in agendo potest. Ornata est pronuntiatio, cui suffragatur vox facilis, magna, beata, flexibilis, firma, dulcis, durabilis, clara, pura, secans aëra, auribus sedens. Est enim quædam ad auditum accommodata, non magnitudine, sed proprietate, ad hoc velut tractabilis, utique habens omnes in se qui desiderantur sonos, intentionesque, & toto (² ut ajunt) organo instructa: cui aderit lateris firmitas, spiritus cum spatio pertinax, tum labori non facili cessurus. ³ Neque gravissimus, ut in musica, sonus, nec acutissimus orationibus convenit. Nam & hic parum clarus, nimiumque plenus, nullum afferre animis motum potest: & ille prætenuis, & immodicæ claritatis, cum est ultra verum, tum neque pronuntiatione flecti, neque diutius ferre intentionem potest. Nam vox, ut nervi, quo remissior, hoc & gravior & plenior: quotensior, hoc tenuis & acuta magis est. Sic ima vim non habet, summa rumpi periclitatur. Mediis igitur utendum sonis: hicque, cum augenda intentio est, excitandi: cum summittenda, sunt temperandi. Nam prima est observatio recte pronuntiandi æqualitas, ne sermo subsultet imparibus spatiis ac sonis, miscens longa brevibus, gravia acutis, elata summissis: & inæqualitate horum omnium, sicut pedum, claudicet. Secunda varietas est, quod solum est pronuntiatio: ⁴ ne quis pugnare inter se putet æqualitatem & varietatem, cum illi virtuti contrarium sit vitium inæqualitas, huic,

qui

¹ Virtus autem.] Nam mala distinctio efficit obscuritatem. ita cum sit oratio obscura, quia non intelligitur, perdit reliquas virtutes. Idem.

² Toto (ut ajunt) organo.] Metaphora est ducta ab organis musicis, quæ cum sunt omnibus chordis intensa aut omnibus fistulis instructa, ut nihil desit, suavem efficiunt concentum. Idem.

³ Neque gravissimus.] Medium so-

num postulat oratio, sed qui interdum augetur, interdum temperetur: non autem debet intendi ad acumen netes, aut ad gravitatem hypates. Idem.

⁴ Ne quis pugnare, &c.] Æqualitas est in spatiis, & sonis ipsius periodi: varietas, ut pro rerum varietate diversus quoque sit pronuntiationis habitus, ut tamen in periodis æqualitas servetur. Idem.

qui dicitur *μνοειδής*, quasi quidam unus aspectus. Ars porro variandi cum gratiam præbet, ac renovat aures, tum dicentem ipsa laboris mutatione reficit: ut *standi, ambulandi, sedendi, jacendi* vices sunt, nihilque eorum pati unum diu possumus. Illud vero maximum (sed id paulo post tractabimus) quod secundum rationem rerum de quibus dicimus, animorumque habitus, conformanda vox est, ne ab oratione discordet. Vitemus igitur illam quæ Græce *μνοειδής* vocatur, una quædam spiritus ac soni intentio: non solum ne dicamus omnia clamose, quod insanum est: aut intra loquendi modum, quod motu caret: aut summissio murmure, quo etiam debilitatur omnis intentio, sed ut in iisdem partibus, iisdemque affectibus sint tamen quædam non ita magnæ vocis declinationes, prout aut verborum dignitas, aut sententiarum natura, aut depositio, aut inceptio, aut transitus postulat: ut qui singulis pinxerunt coloribus, alia tamen eminentiora, alia reductiora fecerunt, sine quo ne membris quidem suas lineas dedissent. Proponamus enim nobis illud Ciceronis in oratione nobilissima pro Milone principium, nonne ad singulas pene distinctiones, quamvis in eadem facie, tamen quasi vultus mutandus est? *Etsi vereor, judices, ne turpe sit pro fortissimo viro dicere incipientem timere.* Etiam si est toto proposito contractum atque summissum, quia & exordium est, & solliciti exordium: tamen fuerit necesse esse aliquid plenius & erectius, dum dicit, *Pro fortissimo viro*, quam cum, *Etsi vereor: & Turpe sit: & Timere.* Jam secunda respiratio increseat oportet, & naturali quodam conatu, quo minus pavide dicimus quæ sequuntur, & quo magnitudo animi Milonis ostenditur, *Minimeque deceat, cum T. Annius ipse magis de reipublicæ salute, quam de sua perturbetur.* Deinde quasi objurgatio sui est, *Me ad ejus causam parem animi magnitudinem asferre non posse.* Tum invidiosiora, *Tamen*

Ut qui singulis pinxerunt.] Hæc quæ pinguntur singulis coloribus, à Plinio numero olim utebantur ante varietatem colorum in pictura inventam. appellatur *monochromata*, hisque sæpe Idem.

Fff 5

I Ape-

men hæc novi iudicii nova forma terret oculos. Illa vero jam pene
¹apertis (ut ajunt) tibiis, Qui quocunque inciderunt, veterem
 consuetudinem fori, & pristinum morem judiciorum requirunt.
 Nam sequens latum etiam atque fufum est. Non enim corona
 confessus vester cinctus est, ut solebat. Quod notavi, ut appare-
 ret non solum in membris cauffæ, sed etiam in articulis esse
 aliquam pronuntiandi varietatem, sine qua nihil neque ma-
 jus neque minus est. Vox autem ultra vires urgenda non est.
 Nam & suffocata sæpe, & majore nisu minus clara est, &
 interim elifa, in illum sonum erumpit, ²cui Græci κλοσµόν
 nomen à gallorum immaturo cantu dederunt. Nec volubi-
 litate nimia confundenda quæ dicimus: qua & distinctio per-
 it, & affectus; & nonnunquam etiam verba aliqua sui parte
 fraudantur. Cui contrarium est vitium nimix tarditatis.
 Nam & difficultatem inveniendi fatetur, & segnitia solvit
 animos, & in quo est aliquid, temporibus præfinitis ³aquam
 perdit. Promptum sit os, non præceps: moderatum, non
 lentum. Spiritus quoque nec crebro receptus concidat sen-
 tentiam: nec eousque trahatur, donec deficiat. Nam &
 deformis est consumpti illius sonus, & respiratio sub aqua
 diu pressi similis, & receptus longior, & non opportunus,
 ut qui fiat non ubi volumus, sed ubi necesse est. Quare
 longiorem dicturis periodum, colligendus est spiritus: ita
 tamen, ut id neque diu, neque cum sono faciamus, neque
 omnino ut manifestum sit, reliquis partibus optime inter
 juncturas sermonis revocabitur. Exercendus autem est,
 ut

¹ Apertis (ut ajunt) tibiis.] Ita dixit
 per metaphoram, pro clara & aperta voce.
 tibiæ enim foraminibus clausis reddunt
 sonum gravem, apertis foraminibus cla-
 rum. Vide & Fabium lib. primo cum
 κλοσµόν sonum appellat.
 Idem.

² Cui Græci κλοσµόν.] Politianus ali-
 quando de hoc loco consultus, respondit
 legendum esse ἀποδόν. sic enim vocant
 Græci quemcunque ineptum & dissonum.

alii κλοσµόν substituunt, ea vox est gal-
 linaceorum, Latini appellant glouitatio-
 tem. alii etiam negant à Fabio scriptam
 Gr. vocem, ajuntque significari à Fabio
 ἀλεστρυψονίαν. id est, gallicinium: sed ita
 duntaxat significatur pars noctis. Idem.
³ Aquam perdit.] Alludit ad cle-
 psydras, quæ dabantur oratoribus. nam
 aquæ effusione intervalla temporis no-
 tabantur. hinc illud est, dicere ad clesy-
 dram. Idem.

ut sit quam longissimus: quod Demosthenes ut efficeret, scandens in adversum continuabat quam posset plurimos versus. Idem quo facilius verba ore libero exprimeret, calculos lingua volvens dicere domi solebat. Est interim & longus, & plenus, & clarus satis spiritus, non tamen firmæ intentionis, ideoque tremulus: ut corpora quæ aspectu integra, nervis parum sustinentur. ¹ Id *βρογχίον* Græci vocant. Sunt qui spiritum cum stridore per raritatem dentium non recipiunt, sed resorbent. Sunt qui crebro anhelitu, & introrsum etiam clare sonante, imitentur jumenta onere & jugo laborantia. Quod affectant quoque, tanquam inventionis copia urgeantur, majorque vis eloquentiæ ingruat, quam quæ emitti faucibus possit. Est aliis concursus oris, & cum verbis suis colluctatio. ² Jam *tussire*, & *expuere crebro*, & ab imo pulmone *pituitam* ³ *trochleis adducere*, & oris humore proximos spargere, & ⁴ majorem partem spiritus in eloquendo per nares effundere, etiamsi non utique vocis sunt vitia: quia tamen propter vocem accidunt, potissimum huic loco subjiciantur. ⁵ Sed quodcunque ex his vitium magis tulerim, quam quo nunc maxime laboratur in causis omnibus scholisque, cantandi: quod inutilius sit an fœdus, nescio. Quid enim minus oratori convenit, quam modulatio scenica, & nonnunquam ebriorum aut comessantium licentiæ similis? Quid vero movendis affectibus contrarium ma-

gis,

¹ Id Græci *βρογχίον*.] *βρογχίον* Græci appellant *raucedinem contractam ex pituita quæ est in arteria & larynge*. at Fabius videtur appellasse *raucedinem* *quandam tremulam ex debilitate spiritus*. Idem.

² Jam *tussire*, &c. & *majorem partem spiritum per nares effundere*, &c. *quia tamen propter vocem accidunt*, huic loco subjiciantur. Sic Salmasius legit ex veteri libro. *Tussire* & *expuere crebro*.] Lud. Cresoll. Vacat Autumnal. lib. 2. cap. 7. sect. 14. pag. 245.

³ *Trochleis*.] *Trochlea*, machinatio est habens rotulam & axiculum, cum ar-

milla, qualis videtur in *tollenonibus pu- teorum*. Turneb. *Pituitam trochleis add.* An potius *tracheis*. A Gell. lib. 25. per alteram fistulam quæ Græce nominatur *τραχειά* spiritus à summo ore in pulmonem, atque inde rursus in os & nares com meat. Macrob.

⁴ *Majorem partem spiritus*.] Salmasius ad Tertullian. de Pallio. p. 115.

⁵ *Sed quodcunque*.] *Pronunciationis lascivia* tempore Fabii defestebat in *canticum*, quæ res obest affectibus movendis. (quanquam Cic. in epilogis *cantum* quendam desiderat.) est ista quoque res turpis & scenica. Turneb.

I Lud.

gis, quam cum *dolendum*, *irascendum*, *indignandum*, *commiserandum* sit, non solum ab iis affectibus, in quos inducendus est iudex, recedere, sed ipsam fori sanctitatem, ¹ ludorum talarium licentia solvere? Nam Cicero illos ex Lycia & Caria rhetores pene cantare in epilogis dixit. Nos etiam cantandi severiorem paulo modum excessimus. Quisquamne, non dico de homicidio, sacrilegio, parricidio, sed de calculis certe atque rationibus, quisquam denique (ut semel finiam) in lite cantat? Quod si omnino recipiendum est, nihil causæ est cur non illam vocis modulationem fidibus ac tibiis, imo mehercule, quod est huic deformitati proprius, ² cymbalis adjuvemus. Facimus tamen hoc libenter: Nam nec cuiquam sunt injucunda quæ cantat ipse, & laboris in hoc, quam in agendo, minus est. Et sunt quidam qui secundum alia vitæ vitia, etiam hac ubique audiendi quod aures mulceat, voluptate ducantur. Quid ergo? non & Cicero dicit esse aliquem in oratione cantum obscuriorem? Et hoc quodam naturali vitio venit. Ostendam non multo post, ubi & quatenus recipiendus sit hic flexus, & cantus quidem, sed (quod plerique intelligere nolunt) obscurior. Jam enim tempus est dicendi quæ sit *apta pronuntiatio*: Quæ certe ea est, quæ iis de quibus dicimus, accommodatur: quod quidem maxima ex parte præstant ipsi motus animorum, ³ sonatque vox ut feritur. ⁴ Sed cum fiat alii veri affectus, alii ficti & imitati: veri naturaliter erumpunt, ut *dolentium*, *irascantium*, *indignantium*: sed carent arte, ideoque sunt disciplinæ traditione formandi. Contra qui effin-

¹ *Ludorum talarium.*] Idcirco id ait, quia post epulas frequenter lustratur *astragalus*, quo in lusu cantillatur. *Idem.* *Ludorum talarium.*] Dan. Lyciorum & Carum. *Pieb.*

² *Cymbalis.*] *Cymbala* enim reddunt sonum effœminatam, & nonnunquam streperum. itaque evirati *Cybeles* sacerdotes his utebantur in sacrificiis. *Turneb.*

³ *Sonatque vox ut feritur.*] Instru-

menta *vois* subserviunt *voluntati*: igitur pro *voluntatis* motu nunc *vehementior*, nunc *remissior* editur *vox*, pro motu instrumentorum. *Idem.*

⁴ *Sed cum sint.*] Affectus est duplex: quidam *verus*, ex iusta causa generatus: alter *fictus*, quem phantasiæ libertas comminiscitur: itaque lib. 6. volebat oratorem esse *euphantasticum*, ut optime conciperet *phantasias* & *visâ*. *Idem.*

effinguntur imitatione, artem habent: sed hi carent natura: ideoque in his primum est bene affici, & concipere imagines rerum, & tanquam veris moveri, sic velut media vox, quem habitum à nostris acceperit, hunc iudicum animis dabit. Est enim mentis index tot velut exemplar, ac totidem, quot illa, mutationes habet. Itaque lætis in rebus plena, simplex, & ipsa quodam modo hilaris fluit: at in certamine erecta totis viribus, & velut omnibus nervis intenditur. Atrox in ira, & aspera ac densa, & respiratione crebra. Neque enim potest esse longus spiritus, cum immoderate effunditur. Paululum in invidia facienda lentior, quia non fere ad hanc nisi inferiores confugiunt: at in blandiundo, satendo, satisfaciendo, rogando, lenis & summissa. Suadentium, & momentium, & pollicentium, & consolantium gravis. In metu & verecundia contracta, adhortationibus fortis, disputationibus teres, miseratione flexa & flebilis, & consulto quasi obscurior: at in egressionibus fusa, & securæ claritatis, in expositione ac sermonibus recta, & inter acutum sonum & gravem media. Attollitur autem concitatis affectibus, compositis descendit, pro utriusque rei modo altius vel inferius. Quid autem quisque in dicendo postulet locus, paulum differam, ut de gestu prius dicam: qui & ipse voci consentit, & animo cum ea simul parat. Is quantum habeat in oratore momenti, satis vel ex eo patet, quod pleraque etiam citra verba significat. Quippe non manus solum, sed nutus etiam declarant nostram voluntatem, & in mutis pro sermone sunt, & salutatio frequenter sine voce intelligitur atque afficit, & ex ingressu vultuque perspicitur habitus animorum: & animalium quoque sermone carentium, ira, lætitia, adulatio, & oculis, & quibusdam aliis corporis signis deprehenditur. Nec mirum si ista, quæ tamen in aliquo sunt posita motu, tantum in animis valent, quum pictura tacens opus, & habitus semper ejusdem sic in intimos penetret affectus

1 Lentior.] Alii, Lenior.

2 Sic in intimos, &c.] Hac causa olim

nonnulli oratores rem truculentam, de qua dicturi erant, in tabella pictam iudicibus

affectus ut ipsam vim dicendi nonnunquam superare videatur. Contra si gestus ac vultus ab oratione dissentiant, tristitia dicamus hilares, affirmemus aliqua renuentes: ' non auctoritas modo verbis, sed etiam fides desit. Decor quoque à gestu atque motu venit. Ideoque Demosthenes grande quoddam intuens speculum, componere actionem solebat. ² Adeo quanvis fulgor ille sinistras imagines reddat, suis demum oculis credidit quod efficeret. Præcipuum vero in actione, sicut in corpore ipso, caput est, cum ad illum de quo dixi decorem, tum etiam ad significationem decoris. Illa sunt, ut sit primo rectum, & secundum naturam. Nam & dejecto humilitas, & supino arrogantia, & in latus inclinato languor, ³ & præduro ac rigente barbaria quædam mentis ostenditur. Tum accipiat aptos ex ipsa actione motus, ut cum gestu concordet, & manibus ac lateribus obsequatur. Aspectus enim semper eodem vertitur quo gestus, ⁴ exceptis quæ aut damnare, aut non concedere, aut à nobis removere oportebit: ut idem illud vultu videamur averfari, manu repellere:

-- *Dii talem terris avertite pestem.* &

-- *Haud equidem tali me dignor honore.*

Significat vero plurimis modis. Nam præter annuendi, reanuendi, confirmandique motus, sunt & verecundiæ, & dubitationis, & admirationis, & indignationis noti & communes omnibus. Solo tamen eo facere gestum scenici quoque doctores vitiosum putaverunt. Etiam frequens ejus

dicibus representabant, ut eos moverent: id tamen non probavit Fab. lib. 6. *Idem.*

¹ *Non auctoritas modo.]* Sic Polemon Sophista, cum histrio gestum orationi non accommodasset, dixit *salocisimum* manu esse factum, ac histriionem eiecit theatro. *Idem.*

² *Adeo quanvis.]* Speculum, ut docent Optici, ex reflexione radiorum mutat situm partium, ut *dextra* partes in nobis, illic fiant *sinistra*. jam cum mu-

tetur in diversum tota imago, merito *sinistra* dicitur respectu nostræ. *Idem.*

³ *Et præduro ac rigente.]* Signa sunt ista quæ dicuntur ab Arist. *physiognomonica*. Itaque nonnulli erant olim *physiognomones*, qui ex corporis habitu conjicerent qualis esset cujusque animus. *Idem.*

⁴ *Exceptis quæ aut damnare.]* Cum aliquid damnamus, vultum avertimus & manum in aliam partem, quasi repellere velimus manu. *Idem.*

nutus non caret vitio: adeo jactare id, & comas excutientem rotare, phanaticum est. Dominatur autem maxime *vultus*. Hoc supplices, hoc minaces, hoc blandi, hoc tristes, hoc hilares, hoc erecti, hoc summissi sumus. hoc pendent homines, hunc intuentur, hunc spectant etiam antequam dicamus. hoc quosdam amamus, hoc odimus, hoc plurima intelligimus. hic est sæpe pro omnibus verbis. Itaque in iis quæ ad scenam componuntur fabulis, artifices pronuntiandi à personis quoque affectus mutuuntur: ut sit *Niobe* in tragœdia *tristis*, *atrox Medea*, *attonitus Ajax*, *truculentus Hercules*. In comœdiis vero præter aliam observationem, qua servi, lenones, parasiti, rustici, milites, vetulæ, meretriculæ, ancillæ, senes austeri ac mites, juvenes severi ac luxuriosi, matronæ, puellæ, inter se discernuntur: pater ille cujus præcipuæ partes sunt, quia interim concitatus, interim lenis est, altero erecto, altero composito est supercilio. atque id ostendere maxime Latinis actoribus moris est, quod cum iis quas agunt partibus, congruat. ¹ Sed in ipso vultu plurimum valent oculi, per quos maxime animus emanat, ut citra motum quoque & hilaritate enitescant, & tristitia quoddam nubilum ducant. Quinetiam lacrymas his naturæ mentis indices dedit: quæ aut ² erumpunt dolore, aut lætitia manant. Motu vero intenti, remissi, superbi, torviti, mites, asperi fiunt: quæ ut actus poposcerit, fingentur. Rigidi vero & extenti, aut languidi & torpentes, aut stupentes, aut ³ lascivi & mobiles, aut natantes, & quadam voluptate suffusi, aut limi, & (ut sic dicam) ⁴ veneri, aut poscentes aliquid, pollicentesve nonnunquam esse debebunt.

Nam

¹ Sed in ipso vultu.] Plinius quoque ait, in oculis animum habitare. itaque cum eos osculamur, videmur animum dissuavi. Idem.

² Erumpunt dolore.] Erumpunt dolore, quia tum constringuntur pori & extrudunt humorem: in lætitia manant, quia tum nimis laxantur pori, neque humorem continere possunt. Idem.

³ Lascivi & mobiles, aut natantes, &c.] Hujusmodi oculi Persio, patrant: Horatio, putres: Juvenali, trementes: Anacreon, ὑγρὸς vocat. Vide Lud. Cresollium Vacat. Autumnal. lib. II. cap. 4. sect. 3. p. 168. &c.

⁴ Veneri.] Venerus aspectus dicitur limus & pectus. id est, obliquus, qui aptissimus est nutibus amatorum. Turneb.

1 Et

Nam opertos compressosve eos in dicendo, quis nisi plane rudis aut stultus habeat? ¹ Et ad hæc omnia exprimenda in palpebris etiam & in genis est quoddam deserviens his ministerium. Multum & superciliis agitur. Nam & oculos formant aliquatenus, & fronti imperant. His contrahitur, attollitur, demittitur: ut una res in ea plus valeat, sanguis ille qui mentis habitu movetur, & cum infirmam verecundiam accipit, effunditur in ruborem: cum metu refugit, abit omnis, & ² pallore frigescit: temperatus medium quoddam serenum efficit. Vitium in superciliis, si aut immota sunt omnino, aut nimium mobilia, aut inæqualitate (ut modo de persona comica dixeram) dissident, aut contra id quod dicimus, finguntur. *Ira* enim contractis, *tristitia* deductis, *hilaritas* remissis ostenditur. Annuendi quoque & reanuendi ratione demittuntur, aut allevantur. Naribus labrisque non fere quicquam decenter ostendimus, tametsi derisus, contemptus, fastidium significari solet. Nam & *corrugare nares* (ut Horatius ait) & inflare, & movere, & digito inquietare, & impulsu subito spiritum excutere, & diducere sæpius, & plana manu resupinare, indecorum est: cum emunctio etiam frequentior non sine causa reprehendatur. Labra & porriguntur male, & scinduntur, & adstringuntur, & diducuntur, & dentes nudant, & in latus ac pene ad aurem trahuntur, & velut quoddam fastidio replicantur, & pendent, & vocem tantum altera parte dimittunt. Lambere quoque ea & mordere, deforme est: cum etiam in ³ efficiendis verbis modicus eorum esse debeat motus. Ore enim magis quam labris loquendum est. ⁴ Cervicem rectam oportet esse, non rigidam aut supinam. Collum diversa quidem

¹ Et ad hæc.] More Plinii, *genas* appellat *oculorum involucria*: *palpebras* autem, *vallum pilorum*. Idem.

² Pallore frigescit.] *Natura* in turpitudine sanguinem effundit ad exteriores partes, ut hoc tanquam velamento tegat turpitudinem. sic enim Macrobius

scribit. in metu vero sanguis petit interiores & nobiliores partes, ut tutetur naturam. Idem.

³ Efficiendis.] Alii, *Efferendis*.

⁴ Cervicem.] *Cervicem* appellat *colli* partem: *collum* autem accipit pro *jugulo*, id est anteriore colli parte. Turneb.

3 TENNA.

dem, sed pari deformitate & contrahitur, & tenditur: sed tenso subest & labor, ¹ tenuaturque vox ac fatigatur. Affixum pectori mentum, minus claram, ² & quasi latiore pressio gutture facit. Humerorum raro decens allevatio atque contractio est. Breviatur enim cervix, & gestum quendam humilem atque servilem & quasi fraudulentum facit, cum se in habitum adulationis, admirationis, metus fingunt. ³ Brachii moderata projectio remissis humeris, atque explicantibus se in proferenda manu digitis, continuos & decurrentes locos maxime decet. At cum speciosius quid uberiusque dicendum est, ut illud, *Saxa atque solitudines voci respondent*, exspatiatur in latus, & ipsa quodammodo se cum gestu fundit oratio. Manus vero, sine quibus trunca esset actio ac debilis, vix dici potest quot motus habeant, cum pene ipsam verborum copiam persequantur. Nam cæteræ partes loquentem adjuvant, hæ (prope est ut dicam) ipsæ loquuntur. An non his poscimus? pollicemur? vocamus? dimittimus? minamur? supplicamus? abominamur? timemus? interrogamus? negamus? gaudium, tristitiam, dubitationem, confessionem, pœnitentiam, modum, copiam, ⁴ numerum, tempus, ostendimus? Non eadem concitant? supplicant? inhihent? probant? admirantur? verecundantur? Non in demonstrandis locis atque personis, adverbiorum atque pronominum obtinent vicem? ut in tanta per omnes gentes nationesque linguæ diversitate, hic mihi omnium hominum communis sermo videatur. Et ii quidem de quibus sum locutus, cum ipsis vocibus naturaliter exeunt gestus: alii sunt qui res imitatione significant:

¹ *Tenuaturque vox.*] Tenuatur merito, quia distenso collo tenditur arteria atque tenuatur: itaque vox est exilior. *Idem*
² *Et quasi latiore.*] Nam tum detrahitur de longitudine arteriæ, sed tamen fit *latior*, itaque erumpit *gravior* vox. *Idem.*

³ *Brachii moderata projectio.*] Senec. lib. 5. Controv. vi. Apud patres nostros

qui forensia stipendia auspicabantur, nefas putabatur brachium extra togam exerere. quam longe ab his moribus aberant qui tam verecunde etiam virtute utebantur. *Pith.*

⁴ *Numerum.*] Solebant antiqui certis flexionibus digitorum *numeros* computare: qua de re extat lib. *Venerabilis Bedæ*. Turneb.

cant: ut si ægrum ¹ tentantis venas medici similitudine, aut citharædum formatis ad modum percutientis nervos manibus ostendas, quod est genus quam longissime in actione fugiendum. Abesse enim plurimum à saltatore debet orator, ut sit gestus ad sensus magis quam ad verba accommodatus: quod etiam histrionibus paulo gravioribus facere moris fuit. Ergo ut ad se manum referre, cum de se ipso loquatur, & in eum quem demonstrat, intendere, & aliqua his similia permiserim: ita non effingere status quosdam, & quicquid dicet, ostendere. Neque id in manibus solum, sed in omni gestu ac voce servandum est. Non enim aut in illa periodo, *Stetit soleatus Prator populi Romani*, inclinatio incumbentis in mulierculam Verris effingenda est: aut in illa, *Cadebatur in medio foro Messana*, motus laterum, qualis esse ad verbera solet, torquendus: aut vox qualis dolore exprimitur, eruenda. Cum mihi comædi quoque pessime facere videantur, qui etiam si juvenem agant, cum tamen in expositione aut senis sermo, ² ut in *Hydria prologo*: aut mulieris, ut in *Georgo*, incidit, tremula vel effœminata voce pronuntiant. Adeo in illis quoque est aliqua vitiosa imitatio, quorum ars omnis constat imitatione. Est autem gestus ille maxime communis, quo medius digitus in pollicem contrahitur explicitis tribus, & principiis utilis cum leni in utranque partem motu modice prolatus, simul capite atque humeris sensim ad id quo manus feratur, obsecundantibus: & in narrando certus, sed tum paulo productior: & in exprobrando & arguendo acer atque instans. Longius enim partibus his & liberius exeritur. Vitiose vero idem sinistrum quasi humerum petens in latus agi solet: quanquam adhuc pejus aliqui transversum brachium proferunt, & cubito pronuntiant. Duo quoque

¹ *Tentantis venas.*] Latini nomine *venarum* etiam *complectuntur arterias*, quo modo loquitur Hippocrates quoque; at tamen *venæ* non pulsant, & sanguinem habent: *arteriæ* vero continent spiritum, ideoque pulsant. *Idem.*

² *Ut in Hydria prologo.*] *Hydria* & *Georgus* tituli sunt comœdiarum. quamquam autem appellationes sunt Græcæ, suspicor tamen comœdias fuisse Latinas. est autem *hydria* urna aquaria: *Georgus* agricola. *Idem.*

³ *Aliquando*

quoque medii sub pollicem veniunt: & est hic adhuc priore gestus instantior, principio & narrationi non accommodatus. At cum tres contracti pollice premuntur, tum digitus ille, quo usum optime Crassum Cicero dicit, explicari solet. Is in exprobrando & indicando (unde ei nomen est) valet: & allevata ac spectante humerum manu paulum inclinatus affirmat: versus in terram & quasi pronus urget, ¹ aliquando pro numero est. Item summo articulo utrinque leviter apprehenso, duobus modice curvatis, minus tamen minimo, aptus ad disputandum est. Acrius tamen argumentari videntur, qui medium articulum potius tenent: tanto contractioribus ultimis digitis, quanto priores descendent. Est & ille verecundæ orationi aptissimus, quo quatuor primis leviter in summum coëuntibus digitis, non procul ab ore aut pectore fertur ad nos manus, & deinde prona ac paululum prolata laxatur. Hoc modo cœpisse Demosthenem credo in illo pro Ctesiphonte timido summissoque principio: sic formatam Ciceronis manum cum diceret, *Si quid est in me ingenii, iudices, quod sentio quam sit exiguum.* ² Eadem aliquatenus liberius deorsum spectantibus digitis colligitur in os, & fufius paulo in diversum resolvitur, ut quodammodo sermonem ipsum proferre videatur. Binos interim digitos distinguimus, sed non inserto pollice, paulum tamen inferioribus intra spectantibus, sed ne illis quidem tensis qui supra sunt. Duo interim extremi palmam circa ima pollicis premunt, ipse prioribus ad medios articulos jungitur: interim quartus oblique reponitur: interim quatuor remissis magis quam tensis, pollice intus inclinato, habilem in latus demonstrando, aut distinguendo quæ dicimus, manum facimus, cum ³ supina in sinistrum latus, prona

in

¹ Aliquando pro numero.] Index enim in manu sinistra significat triginta: in manu dextra trecentum, si cum pollice jungatur. Idem.

² Eadem aliquatenus.] Collectio manus veluti significat vocabulorum compre-

hensionem: ejusdem explicatio verba comprehensa ad auditorem mittit. Idem.

³ Supina.] Merito est supina manus in sinistro latere, quia inde incipimus percussione, prona autem est in dextro, quia illic fit depositio. Idem.

in alterum fertur. Sunt & illi breves gestus, cum manus leviter pandata, qualis ¹voventium est, parvis intervallis, & subassentientibus humeris movetur: maxime apta parce & quasi timide loquentibus. Est admirationi conveniens ille gestus, quo manus modice supinata, ac per singulos à minimo collecta digitos, redeunte flexu simul explicatur atque convertitur. Nec uno modo interrogantes gestum componimus: plerunque tamen vertentes manum utcunque composita est. ²Pollici proximus digitus, mediumque qua dexter est, unguem pollici summo suo jungens, remissis cæteris, est & approbantibus, & narrantibus & distinguentibus decorus. Cui non dissimilis, sed compressis tribus digitis, quo nunc Græci plurimum utuntur etiam utraque manu, quoties enthymemata sua gestu ³velut cornu tundunt cæsim. Manus lenior promittit & assentatur, citatior hortatur, interim laudat. Est & ille urgentis orationem gestus vulgaris magis quam ex arte, qui contrahit alterno celerique motu & explicat manum. Est & illa cava, & rara, & supra humeri altitudinem elata cum quodam motu velut hortatrix manus, à peregrinis scholis jam prope recepta. Tremula, scenica est. Digitos, cum summi coierunt, ad os referre, cur quibusdam displicuerit, nescio. Nam id & leviter admirantes, & interim subita indignatione velut pavescentes, & deprecantes, facimus. Quin compressam etiam manum in pœnitentia vel ira pectori admovemus, ubi vox vel inter dentes expressa non dedecet, *Quid nunc agam?* *Quid faciam?* Averso pollice demonstrare aliquid, receptum magis puto, quam oratori decorum. ⁴Sed cum omnis

¹ Voventium.] Alii, Foventium.

² Pollici proximus digitus.] Arbitror ab hoc gestu inolevisse proverbium antiquum, *premere pollicem*, pro approbare atque favere. contrarium autem est, *pollicem invertere*, id est improbare. Turnebus.

³ Velut cornu.] Quoniam digiti videntur representare cornua, digitos au-

tem Græci non tam movebant in acutum. id est, *punctum*, quam in *latus*. id est, *cæsim*. potest esse allusio ad cornua aciei. Idem.

⁴ Sed cum omnis motus.] Motus localis septem sunt species, *ante*, *post*, *dextrum*, *laevum*, *sussum*, *deorsum*. additur his motus *circularis*, quem profus Fabricius vituperat in oratore. Idem.

I Quæst

nis motus sex partes habeat, septimusque sit ille qui in se redit orbis, vitiosa est una circumversio: reliqui, ante nos, & dextra laevaue, & sursum & deorsum aliquid ostendunt: in posteriora gestus non dirigitur. Interim tamen velut rejici solet. Optime autem manus à sinistra parte incipit, in dextra deponitur: sed ut deponi, non ut ferire videatur: quamquam & in fine interim cadit, ut cito tamen redeat: & nonnunquam refilit vel negantibus nobis, vel admirantibus. Hic veteres artifices illud recte adjecerunt, *ut manus cum sensu & inciperet, & deponeretur.* Alioqui enim aut ante vocem erit gestus, aut post vocem: quod est utrunque deforme. In illo lapsi nimia subtilitate sunt, ¹ quod intervallum motus tria verba esse voluerunt: quod nec observatur, nec fieri potest, sed illi quasi mensuram tarditatis celeritatisque aliquam esse voluerunt, nec immerito, ne aut diu ociosa esset manus, aut (quod multi faciunt) actionem continuo motu conciderent. Aliud est quod & fit frequentius & magis fallit. Sunt quaedam latentes sermonis percussiones, & quasi aliqui pedes, ad quos plurimorum gestus cadit, ut sit unus motus, *Novum crimen*: alter, *C. Caesar*. tertius, *Et ante hanc diem*: quartus, *Inauditum*: deinde, *Propinquus meus*: & *Ad te Quintus Tubero detulit.* Unde id quoque fluit vitium, ut juvenes cum scribunt, gestu præmodulati cogitationem sic componant, quomodo casura manus est. ² Inde & illud vitium, ut gestus qui in fine dexter esse debet, in sinistram frequenter desinat. ³ Melius illud, cum sint in sermone omnia breviter quaedam membra, ad quæ, si necesse sit, recipere spiritum liceat, ad hæc gestum disponere: ut puta, *Novum crimen C. Caesar*, habet per se finem quendam suum, quia sequi-

¹ *Quod intervallum.*] Potest ita accipi sensus, vel quod trinis quibusque verbis sit finiendus *unus motus*, vel quod inter *duos motus* quies esse debet in pronuntiatione trium vocabulorum. *Idem.*

² *Inde & illud.*] Hujus rei est ratio, quia cum tot percussioibus distingui-

tur motus manus, nonnunquam finimus periodum in sinistra parte. *Idem.*

³ *Melius illud.*] Fabius existimat motum unum terminandum esse vel *commate* vel *colo*, non in singulis percussioibus. *Idem.*

sequitur conjunctio: deinde, *Et ante hanc diem inauditum*, factis circumscriptum est. Ad hæc commodanda manus est, idque dum erit prima & composita actio. At ubi jam calor eam concitaverit etiam gestus cum ipsa orationis celeritate crebrescet. Aliis locis citata, aliis pressa conveniet pronuntiatio. Illa transcurrimus, congerimus, abundamus, festinamus: hac instamus, inculcamus, infigimus. Plus autem affectus habent lentiora: ideoque *Roscus* citatior, *Æsopus* gravior fuit, quod ille comœdias, hic tragœdias egit. Eadem motus quoque observatio est. Itaque in fabulis, juvenum, senum, militum, matronarum gravior ingressus est: servi, ancillæ, parasiti, piscatores citatius moventur. Tolli autem manum artifices supra oculos, demitti infra pectus vetant: adeo à capite ¹ eam petere, aut ad inum ventrem deducere vitiosum habetur. ² Ad sinistram intra humerum promovetur, ultra non decet. Sed cum averfantes in lævam partem velut propellemus manum, sinister humerus proferendus, ut cum capite ad dextram ferente consentiat. Manus sinistra nunquam sola gestum recte facit: dextræ se frequenter accommodat, ³ sive in digitos argumenta digermus, sive averfis in sinistram palmis abominamur, sive objicimus adversas, sive in latus utranque distendimus, sive satisfaciētes, aut ⁴ supplicantes. Diversi autem sunt hi gestus, sive summittimus, sive adorantes attollimus, sive aliqua demonstrationi aut invocationi protendimus, *Vos Albani tumuli atque luci*. Aut Gracchanum illud, ⁵ *Quo me miser conferam? quo vertam? in Capitoliumne? at fratris sanguine redundat. an domum? matremne ut miseram lamentantemque videam & abjectam?* Plus enim affectus in his junctæ exhibent

¹ *Eam petere, &c.*] Dan. *Eum gestum repetere.*

² *Ad sinistram.*] Videtur significare, manum dextram, si versus sinistram moveatur, ultra humerum sinistram non esse promovendam. Turneb.

³ *Sive in digitor.*] Hoc autem gestu

sæpenumero utebatur Hortensius, ut cavillatur Cic. in Verrem. Huc pertinet *parenchirests*, de qua dixit Fab. lib. 2. Idem.

⁴ *Supplicantes.*] Dan. *supplic. jungimus.*

⁵ *Quo me miser conferam.*] Janus Douza filius, Not. in Catull. cap. 6. pag. 38.

¹ *Aut*

bent manus. In rebus parvis, tristibus, mitibus, breves; magnis, lætis, atrocibus, extensiores sunt. Vitia quoque earum subjicienda sunt, quæ quidem accidere etiam exercitatis actoribus solent. Nam gestum poculum poscentis, aut verbera minantis, ¹ aut numerum quingentorum flexo pollice efficientis, quæ sunt à quibusdam scriptoribus notata, ne in rusticis quidem vidi. At ut brachio exerto introspiciatur latus, ut manum alius ultra sinum proferre non audeat, alius in quantum patet longitudo, protendat, aut ad rectum erigat, aut repetito ultra lævum humerum gestu ita in tergum flagellet, ut consistere post eum parum tutum sit, aut sinistrum ducat orbem, aut temere sparsa manu in proximos offendat, aut cubitum utrunque in diversum latus ventilet, sæpe scio evenire. Solet esse & pigra, & trepida, & secanti similis: interim etiam uncis digitis, aut à capite dejiciatur, aut eadem manus supinata in superiora jactetur. ² Fit & ille habitus, qui esse in statuis pacificator solet, qui inclinato, in humerum dextrum capite, brachio ab aure protenso, manum infesto pollice extendit: qui quidem maxime placet iis, qui se dicere sublata manu jactant. Adjicias licet eos qui sententias vibratis digitis jaculantur, aut manu sublata denuntiant, aut (quod per se interim recipiendum est) quoties aliquid ipsis placuit, in ungues eriguntur: sed vitiosum id faciunt aut digito quanto plurimum possunt erecto, aut etiam duobus, aut utraque manu admodum aliquid portantium composita. His accedunt vitia non naturæ, sed trepidationis, cum ore concurrente rixari, si memoria fefellerit, aut cogitatio non suffragetur, quasi faucibus aliquid obstiterit insonare, in adversum tergere nares, obambulare sermone imperfecto, resistere

¹ *Aut numerum quingentorum.] Beda de numeris antiquorum, ait pollicem dextræ manus inflexum instar gamma literæ, efficere numerum quingentorum, ut in sinistra manu efficere ait quinquaginta. Turn*
² *Fit & ille habitus.] Statuæ nonnullæ componebantur habitus pacifica-*

toris, quæ pacem quandam præ se ferre videbantur. de his intellexit Statius in Sylvis, cum scripsit, Juvat ora tueri Mixta notis belli, placidamque gerentia pacem. Caterum Fabius eos qui levata manu dicunt, reprehendit. lib. 2. cap. 13. Idem.

resistere subito, & laudem silentio poscere: quæ omnia persequi prope infinitum est. Sua enim cuique sunt vitia. Pectus ac venter ne projiciantur, observandum. Pandant enim posteriora, & est odiosa omnis supinitas. Latera cum gestu consentiant. Facit enim aliquid & totius corporis motus: adeo ut Cicero plus illo agi, quam manibus ipsis putet. Ita enim dicit in Oratore, *Nulla argutia digitorum, non ad numerum articulus cadens, trunco magis toto se ipse moderans, & virili laterum flexione.* Femur ferire, quod Athenis primus fecisse creditur ² Cleon, & usitatum est, & indignatos decet, & excitat auditorem. Idque in Callidio Cicero desiderat. *Non frons, inquit, percussa, non femur: pedum (quod minimum est) nulla suppositio.* Quanquam (si licet) de fronte dissentio. Nam & complodere manus scenicum est, & pectus cædere. Illud quoque raro decebit, cava manu summis digitis pectus appetere, si quando nosmetipsum alloquimur, cohortantes, objurgantes, miserantes: quod si quando fiet, togam quoque inde removeri non decebit. In pedibus observantur status & incessus. Prolato dextro stare, & eandem manum ac pedem proferre, deforme est. In dextrum incumbere interim datur, sed æquo pectore: qui tamen comicus magis quam oratorius gestus est. Male etiam in sinistram pedem insistentium dexter aut attollitur, aut summis digitis suspenditur. Varicare supra modum, & in stando deforme est, & accedente motu prope obscœnum. Procursum opportuna, brevis, moderata, rara. Conveniens etiam ambulatio quædam, propter immodicas laudationum moras: quanquam Cicero rarum incessum, neque ita longum probat. Discursare vero, & , quod Domitius Afer de Sura ³ Manilio dixit, *satagere*, ineptissimum: urbaneque

Flavius

¹ *Non ad numerum.*] Cadit articulus ad numerum, cum argutus digitus numerose movetur, atque adeo ad numerum ipsius periodi nimis affectate cadit. *Idem.*

² *Cleon.*] Cleon filius fuit coriarii, dux tamen ab Atheniensibus missus est in Thraciam. in politia semper fuit turbulentus: qua de causa passim reprehenditur ab Aristophane. *Idem.*

³ *Manilio.*] Ab, Manlio? alibi.

¹ *Autiso-*

Flavius Virginius interrogavit de quodam suo ¹ antisophiste, quot millia passuum declamasset. Præcipi & illud scio, ne ambulantes avertamur à iudicibus, sed sint obliqui pedes ad concilium nobis respicientibus. Id fieri iudiciis privatis non potest. Verum & breviora sunt spatia, nec averfi diu sumus. Interim tamen recedere sensim datur. Quidam & resiliunt, quod est plane ridiculum. Pedis sup-
 plosio ut loco est opportuna, ut ait Cicero, in contentionibus aut incipiendis, aut finiendis: ita crebra & inepti est hominis, & definit iudicem in se convertere. Est & illa indecora in dextrum ac lævum latus vacillatio, alternis pedibus insistentium. Longissime fugienda mollis actio, ² qualem in Tityo Cicero dicit fuisse, unde etiam saltationis quoddam genus *Tityus* sit appellatum. Reprehendenda est & illa frequens & concitata in utranque partem nutatio, quam in Curione patre irrisit & Junius, quærens *quis* ³ *in lintre loqueretur.* & C. Sicinius: nam cum affidente collega, qui erat propter valetudinem & deligatus, & plurimis medicamentis propter dolorem artuum delibutus, multum se Curio ex more jactasset, *Nunquam*, inquit, *Octavi, collega tuo gratiam referes:* ⁴ *qui nisi fuisset, hodie te istic muscæ comedissent.* Jactantur & humeri: quod vitium Demosthenes ita dicitur emendasse, ut cum in angusto quodam pulpito stans diceret: hasta humero dependens immineret: ut si calore dicendi vitare id excidisset, offensatione illa commoneretur. Ambulantem loqui ita demum oportet in causis publi-

¹ *Antisophista.*] *Antisophistam* appellat *sophistam* qui inimicus erat Virgino rhetori. id est, *sophista*. Nam *sophista* à Græcis dicuntur professores rhetorices, atque declamatores, ut apud Philostratum. Cæterum Virginius hoc dicto notavit *nimiam discursationem*, quasi ille non declamasset, sed deambulasset. Turneb.

² *Qualem in Tityo.*] *Tityus* orator fuit loquax, ut ait Cicero in Bruto: idem molliter ita movebatur, ut videretur

gesticulari. unde mollis quædam saltatio vocata est *Tityus* ab ejus nomine. *Idem.*

³ *In lintre.*] Qui sunt in navicula, propter naviculæ vacillationem nunc in hanc nunc in illam partem nutant. eam nutationem representabat Curio. *Idem.*

⁴ *Qui nisi fuisset.*] Nam Curio motu suo tanquam *muscario* effecerat ne *muscæ* confluerent ad medicamenta Octavii. *Idem.*

cis, in quibus multi sunt iudices, si quod dicimus, quasi singulis inculcare peculiariter velimus. ¹ Illud vero non ferendum, quod quidam rejecta in humerum toga, ² cum dextra sinum usque ad lumbos reduxerunt, sinistra gestum facientes spatiantur, & fabulantur: cum etiam lævam restringere prolata longius dextra sit odiosum. Unde moneor ut ne id quidem transeam ineptissime fieri, cum inter moras laudationum aut in aurem alicujus loquuntur, aut cum sodalibus jocantur, aut nonnunquam ad librarios suos ita respiciunt, ³ ut sportulam dictare videantur. Inclinari ad iudicem cum doceas, utique si id de quo loquaris, sit obscurius, decet. Incumbere advocato adversis subselliis sedenti, contumeliosum est. Reclinari etiam ad suos, & manibus sustineri, nisi plane justa fatigatio est, delicatum, sicut palam moneri, excidentis, aut legere. Namque in his omnibus & vis illa dicendi solvitur, & frigescit affectus, & iudex parum sibi præstari reverentiæ credit. Transire in diversa subsellia, parum verecundum est. Nam & Cassius Severus urbane adversus hoc facientes ⁴ lineam poposcit. Et si aliquando concitate itur, nunquam non frigide reditur. Multa ex iis quæ præcipimus, mutari necesse est ab iis, qui dicunt apud ⁵ tribunalia. Nam & vultus erectior, ut eum, apud quem dicitur, spectet: & gestus, ut ad eundem tendens elatior sit necesse est, & alia quæ occurrere etiam me

tacente

¹ Illud vero non ferendum, &c.] Vide Turneb. Advers. lib. 2. cap. 26.

² Cum dextra sinum.] Sinus erat in vestibis Romanorum laxitas quædam eo in loco ubi sunt brachia. etenim Romanorum vestes carebant manicis, sinus autem videtur habuisse nonnullam similitudinem cum manicis supparorum. Turn.

³ Ut sportulam.] Sportula erogatio erat decem sesteriorum. id est, decem caroleorum & unius semissis. dabatur à patronis clientibus, & (ut scribit Plinius) dabatur ab oratoribus, redemptis auditoribus & laudatoribus. Idem.

⁴ Lineam poposcit.] Lineam posceredixit per metaphoram Severus, quemadmodum longurii atque vacerræ in equili ponuntur inter equos ne pugnent. est & apud Ovidium linea in subselliis theatri ad dividendum: eo etiam referri poterit. Idem. Lineam poposcit.] Lud. Cressoll. Vacat. Autumnal. lib. 11. cap. 12. sect. 3. pag. 383. 384. Cæl. Rhodigin. lib. 5. cap. 14. pag. 222.

⁵ Tribunalia.] Tribunalia sunt majorum magistratum, ut inquit Alconius: subsellia minorum. itaque tribunalia sunt longe altiora. Turneb.

tacente omnibus possunt. Itemque ab iis qui sedentes agunt. Nam & fere fit hoc in rebus minoribus : & iidem impetus actionis esse non possunt, & quædam vitia fiunt necessaria. Nam & dexter pes à læva iudicis sedenti proferendus est, & ex altera parte multi gestus necesse est in sinistrum eant, ut ad iudicem spectent. Equidem plerosque & ad singulas sententiarum clausulas video assurgentes sibi, & nonnullos subinde aliquid etiam spatiantes : quod an deceat, ipsi viderint, cum id faciunt, non sedentes agunt. *Bibere*, aut etiam *esse* inter agendum, quod multis moris fuit, & est quibusdam, ab oratore meo procul absit. Nam si quis aliter dicendi onera perferre non possit, non ita miserum est non agere, potiusque multo, quam & operis & hominum contemptum fateri. *Cultus* non est proprius oratoris aliquis, sed magis more conspicitur. Quare sit, ut in omnibus honestis debet esse, splendidus & virilis. Nam & toga, & calceus, & capillus, tam nimia cura quam negligentia sunt reprehendenda. Est aliquid in amictu, quod ipsum aliquatenus temporum conditione mutatum est. Nam veteribus nulli sinus: perquam breves post illos fuerunt. ¹ Itaque etiam gestu necesse est usos esse in principiis eos alio, quorum brachium, sicut Græcorum, veste continebatur. Sed nos de præsentibus loquimur. ² Cui laticlavi jus non erit, ita cingatur, ut tunicæ prioribus oris infra genua paulum posterioribus ad medios poplites usque perveniant. ³ Nam infra mulierum est, supra centurionum. Ut purpuræ recte descendant, levis cura est. Notatur interim negligentia. Latum habentium clavum modus est, ut sit paulum cinctis summissior. Ipsam togam

¹ Itaque etiam gestu.] Opprobrium erat habere manicas; unde dixit Virgil. *Et tunicæ manicas, & habent redimicula mitræ.* Itaque antiqui qui neque sinum neque manicas habebant, initio orationum ante impetum dicendi brachia intra vestem continebant. *Idem.*

² Cui laticlavi.] *Latusclavus* tunica erat multis clavis confixa, eadem *palmata* vocata. erat autem insigne senatorii ordinis. *Idem.*

³ Nam infra mulierum est.] *Tunica prolixior* decet mulierem propter verecundiam sexus: *brevior* decet virum militarem, ut sit expeditior. *Idem.*

togam rotundam esse, & apte casam velim. Aliter enim multis modis fiet enormis. Pars ejus prior mediis cruribus optime terminatur, posterior eadem portione altius quam cinctura: ¹ Sinus decentissimus, si aliquanto supra imam togam fuerit, nunquam certe sit inferior. ² Ille qui sub humero dextro ad sinistram oblique ducitur velut balteus, nec strangulet, nec fluat. Pars togæ quæ postea imponitur, sit inferior: nam ita & sedet melius, & continetur. Subducenda etiam pars aliqua tunicæ, ne ad lacertum in actu redeat: tum sinus injiciendus humero, cujus extremam oram rejecisse non dedecet. Operiri autem humerum cum toto jugulo non oportet, alioqui amictus fiet angustus: & dignitatem, quæ est in latitudine pectoris, perdet. Sinistram brachium eousque allevandum est, ut quasi ³ normalem illum angulum faciat. Super quod ora ex toga duplex æqualiter sedeat. ⁴ Manus non impleatur annulis, præcipue medios articulos non transeuntibus: cujus erit habitus optimus, allevato pollice, & digitis leviter inflexis, nisi si libellum tenebit: quod non utique captandum est. Videtur enim fateri memoriæ diffidentiam, & ad multos gestus est impedimento. ⁵ Togam veteres ad calceos usque demittebant, ut Græci pallium. Idque ut fiat, qui *de gestu* scripserunt circa tempora illa, *Plotius Nigidiusque* præcipiunt. Quo magis

¹ Sinus decentissimus.] Quid sinus sit, vide Turneb. lib. 1. Adversar. c. 26. pag. 66. Salmaf. ad Tertull. de Pallio. pag. 210. 341. & seqq. Rubenium Elektor. lib. 1. cap. 17. p. 20. 21. Rosini Antiquit. Rom. lib. 5. cap. 32. pag. 298. 299.

² Ille qui sub.] Intelligit torulum quendam, qui fertur ab humero ad humerum more cinguli. Turneb.

³ Normalem illum angul.] Normalis angulus dicitur rectus & perpendicularis: sic videlicet appellatus à norma. Idem. Quasi normalem illum, &c.] Macrob. lib. 3. Hortensius vir ex professo mollis,

& in præcinctu ponens omnem decorem. Fuit enim vestitu ad mundiciem curioso: & ut bene amictus iret, faciem in speculo ponebat: ubi se intuens togam componi sic adplicabat, ut rugas non forte, sed industria locatas artifex nodus constringeret, & sinus ex composito fluens, nodum lateris ambiret. Pith.

⁴ Manus non, &c.] Annuli (ut docet Plin.) magis gestabantur sinistra quam dextra. porro tot gestabant interdum, ut manus oneraretur. quod vitiosum putat Fabius. Turneb.

⁵ Pallio.

magis miror Plinii Secundi docti hominis, & in hoc utique libro pene etiam nimium curiosi, persuasionem, qui solitum id facere Ciceronem velandarum varicum gratia tradit: cum hoc amictus genus in statuis eorum quoque qui post Ciceronem fuerunt, appareat. ¹ Palliolum sicut fascias quibus crura vestiuntur, ² & focalia, & aurium ligamenta, sola excusare potest valetudo. Sed hæc amictus observatio, dum incipimus: procedente vero actu, jam pene ab initio narrationis sinus ab humero recte velut sponte delabitur: & cum ad argumenta ac locos ventum est, rejicere à sinistro togam, dejicere etiam si hæreat, sinum, conveniet. ³ Lænam à faucibus ac summo pectore abducere licet. Ardent enim jam omnia. Et ut vox vehementior ac magis varia est, sic amictus quoque habet actum quendam velut præliantem. Itaque ut lænam involvere toga, & incingi, pene furiosum est: sinum vero in dextrum humerum ab imo rejicere, solutum ac delicatum, fiuntque adhuc pejus aliqua: ita cur laxiorem sinum sinistro brachio non subjiciamus? Habet enim acre quiddam atque expeditum, & colori concitatio-nique non inhabile. Cum vero magna pars est exhausta orationis utique afflante fortuna pene omnia decent, sudor ipse & fatigatio, & negligentior amictus, & soluta ac velut labens undique toga. Quo magis miror hanc quoque succurrisse Plinio curam, ut ita sudario frontem siccari juberet, ne comæ turbarentur, quas componi post paulum, sicuti dignum erat, graviter & severe vetuit. Mihi vero illæ quoque

¹ Palliolum, sicut fascias.] Apparet palliolum vestimentum fuisse calidum, quod vice tunicæ subjiceretur togæ. Sic Tranquillus ait Clodium cum morbo laboraret, palliolarum ludos spectasse. Turneb. Palliolum, &c.] Salmaf. ad Tertullian. de Palliop. 269. Turneb. lib. 7. cap. 10. p. 215.

² Focalia.] Focale (ut ait Acron) ornamentum est faucium. Apparet tamen ex Porphyriionis sententia, focalia fuisse

fascias & quædam medicamenta, quibus fauces in valetudine foverentur: de quibus egisse videtur Martialis,

Declamaturus circundas vellea collo:

Conveniunt nostris auribus illa magis.

Turneb.

³ Lænam.] Læna vestis est militaris & magistratuum atque oratorum. dicitur à Græcis χλαῖνα. Idem. Alii hic, ut & paulo infra, legunt lænam.

que turbatae praese ferre aliquid affectus, & ipsa oblivione curae hujus commendari videntur. At si incipientibus aut paulum progressis decidat toga, non reponere eam, profus negligentis aut pigri aut quomodo debeat amirari, nescientis est. Haec sunt vel illustramenta pronuntiationis, vel vitia: quibus propositis, multa cogitare debet orator. Primum, *quid, apud quos, quibus praesentibus* sit acturus. Nam ut dicere alia aliis, & apud alios magis convenit: sic etiam facere. Neque eadem in voce gestu, incessu, apud principem, senatum, populum, magistratum, privato, publico iudicio, ¹postulatione, actione similiter decent. Quam differentiam subicere sibi quisque, qui animum intenderit potest, tum qua de re dicat, & efficere quid velit. Rei quadruplex observatio est. Una in tota causa. Sunt enim tristes, hilares, sollicitae, securae, grandes, pusillae: ut vix unquam ita sollicitari partibus earum debeamus, ut non summam meminerimus. Altera, quae est in differentia partium, ut in proemio, narratione, argumentatione, epilogo. Tertia in sententiis ipsis, in quibus secundum res & affectus variantur omnia. ²Quarta in verbis, quorum ut est vitiosa, si efficere omnia velimus, imitatio: ita quibusdam nisi sua natura redditur, vis omnis aufertur. Igitur in laudationibus (nisi si funebres erunt) gratiarum actione, exhortatione, similibus, laeta & magnifica & sublimis est actio. ³Funebres conciones, consolationes, plerumque causae reorum, tristes atque summissae. In senatu conservanda auctoritas, apud populum dignitas, in privatis, modus. De partibus

¹ *Postulatione.*] *Postulatio* est, ut inquit Ulpianus, cum apud eum qui iurisdictioni praest, vel nostrum vel alicujus desiderium exponimus, vel etiam alterius desiderio refugamur. Idem.

² *Quarta, in verbis.*] *Verba* enim eum imitatione pronuntianda sunt. sic latronem pronunciamus vehementi & forti voce. neque tamen omnia debet

efficere imitatio. de his quatuor partibus sigillatim a Fabio mox explicabitur. Idem.

³ *Funebres.*] Idcirco appellavit funebres conciones, propterea quod Romae in Rostris clara persona laudabantur apud populum. orationes autem quae ad populum habentur conciones dicuntur. Idem.

tibus causæ, & sententiis verbisque, quæ sunt multiplicia, pluribus dicendum. Tria autem præstare debet pronuntiatio: conciliet, persuadeat, moveat: quibus natura cohæret, ut etiam delectet. Conciliatio fere aut commendatione morum (qui nescio quomodo ex voce etiam atque actione pellucet) aut orationis suavitate constat: persuadendi vis asseveratione, quæ interim plus ipsis probationibus valet. ¹ *An ista* (inquit Callidio Cicero) *si vera essent, sic à te dicerentur?* & *Tantum abest, ut inflammares nostros animos, somnum isto loco vix tenebamus.* Fiducia igitur appareat, & constantia utique si auctoritas subest. Movendi autem ratio aut in repræsentandis est, aut imitandis affectibus. ² Ergo cum iudex in privatis, aut præco in publicis dicere de causa iusserit, leniter consurgendum: tum in componenda toga, vel (si necesse erit) etiam ex integro injicienda, duntaxat in judiciis (apud principem enim & magistratus ac tribunalia non licebit) paulum est commorandum, ut & amictus sit decentior, & protinus aliquid spatii ad cogitandum. Etiam cum ad iudicem nos converterimus, & consultus prætor permiserit dicere, non protinus est erumpendum, sed danda brevis cogitationi mora. Mire enim auditurum dicturi cura delectat, & iudex se ipse componit. ³ Hoc præcipit Homerus *Ulyssis exemplo, quem stetisse oculis in terram defixis, immotoque sceptro priusquam illam eloquentiæ procellam effunderet, dicit.* In hac cunctatione sunt quædam non indecentes, ut appellant scenici, moræ, caput mulcere, manum intueri, infringere articulos, simulare conatum, suspiratione

¹ *An ista.*] Hoc exemplo docet Fabius multum posse ad persuadendum asseverationem. Etenim Callidius orator eum gravissimum crimen objiceret sine asseveratione & contentione orationis, idcirco facile refutatus est à Cicerone. Idem.

² *Ergo cum iudex in privatis, &c.*] Turneb. Adversar. lib. xi. cap. 6.

³ *Hoc præcipit Homerus.*] Locus est ex tertio Iliados. Nam missus Ulysses cum Menelao legatus, antequam verba faceret defixit in terram oculos, estque cunctatus. quem locum Ovidius in contentione Ulyssis & Ajacis est imitatus. Turneb. *Hoc præcipit Homerus.*] Ovid. 13. Metam.

ratione sollicitudinem fateri, aut quod quenque magis de-
 cet: eaque diutius, si iudex nondum intendet animum. Sta-
 tus sit rectus, æqui & deducti paulum pedes, vel procedens
 minimo momento sinister: genua recta, sic tamen, ut non
 extendantur. Humeri remissi, vultus severus, non mœ-
 stus, nec stupens, nec languidus, brachia à latere modice
 remota: manus sinistra, qualem supra demonstravi: dextra
 cum jam incipiendum erit, paulum prolata ultra signum
 gestu quam modestissimo, velut expectans quando inci-
 piendum sit. ¹ Vitiosa enim sunt illa, intueri lacunaria, per-
 fricare faciem, & quasi improbam facere: tendere confi-
 dentia vultum, aut quo sit magis torvus, superciliis adstrin-
 gere: capillos ² à fronte contra naturam retroagere, ut sit
 horror ille terribilis: tum, id quod Græci frequentissime
 faciunt, crebro digitorum labiorumque motu commen-
 tari, clare excreare, pedem alterum longe proferre, par-
 tem togæ sinistra tenere, stare diductum vel rigidum, vel
 supinum, vel incurvum, vel humeris, ut luctaturi solent, ad
 occipitium ductis. ³ Procemio frequentissime lenis conve-
 nit *pronuntiatio*. Nihil est enim ad conciliandum gratius
 verecundia: non tamen semper. Nec enim uno modo di-
 cuntur exordia, ut docui. Plerumque tamen & vox tempe-
 rata ac gestus modestus, & ⁴ sedens humero toga, & late-
 rum lenis in utranque partem motus, eodem spectantibus
 oculis, decebit. Narratio magis prolata manu, amictum
 recidentem, gestum distinctum, vocem sermoni proximam,
 ac tantum ⁵ apertiore, sonum simplicem frequentissime
 postulabit in his duntaxat, *Quintus igitur Ligarius cum esset*
 adhuc

¹ Vitiosa enim sunt illa, &c.] Juvenal.
Doctus spectare lacunar. Caper in arte:
laquearia non lacunaria dici notat. *Passer.*

² A fronte.] Sueton. in Vitell. Per
 totum viæ sacræ spatium reducta coma
 à capite ceu noxii solent. *Idem.*

³ Procemio frequentiss.] Hoc utique
 verum est, si spectes exordii officium,

quia tamen nonnunquam in exordio
 moventur affectus graviores, ut in ora-
 tione pro *Roscio Amerino*, paulo conci-
 tiori gestu erit utendum. *Turneb.*

⁴ Sedens humero toga.] Id autem ait,
 quia in locis vehementibus sæpenumero
 solemus dejicere ex humero togam. *Idem.*

⁵ Apertiore.] Alii, *Acriorem.*

I Diver

adhuc nulla belli suspicio, & A. Cluentius Habitus pater hujusce. Aliud in eadem poscunt affectus vel concitati, Nubit genero socrus. vel flebiles, Constituitur in foro Laodiceæ spectaculum acerbum & miserum toti Asiæ provinciæ. Maxime varia & multiplex actio est probationum. Nam & proponere, partiri, interrogare, sermoni sunt proxima, & contradictionem sumere. Nam ea quoque diversa propositio est. Sed hæc tamen aliquando irridentes, aliquando imitantes pronuntiamus. Argumentatio plerunque agilior, & acrior, & instantior, consentientem orationi postulat etiam gestum, id est fortem celeritatem. Instandum quibusdam in partibus & densanda oratio. Egressiones fere lenes, & dulces, & remissæ, ut raptus Proserpine, Siciliae descriptio, Cn. Pompeii laus. Neque est mirum minus habere contentionis ea quæ sunt extra quæstionem. Mollior nonnunquam cum reprehensione ¹ diversæ partis imitatio, ² Videbar videre alios intrantes, alios autem exeuntes, quosdam ex vino vacillantes. Ubi non diffidens à voce permittitur gestus, quo fit in utranque partem tenera quædam, sed intra manus tamen, & sine motu laterum translatio. Accendendi iudices plures sunt gradus. ³ Summus ille, & quo nullus est in oratore acutior: Suscepto bello, Caesar gesto jam etiam ex parte magna. Prædixit enim, Quantum potero voce contendam, ut populus hæc Romanus exaudiat. Paulum inferior, & habens aliquid etiam jucunditatis, Quid enim tuus ille Tubero in acie Pharsalica gladius agebat? Plenius adhuc & lentius ideoque dulcius, In cætu vero populi Romani negotium publicum gerens. Producenda omnia trahendæque tum vocales, aperiendæque sunt fauces. ⁴ Pleniore tamen

¹ Diversæ partis.] De contradictionibus multa locutus est Fabius lib. 5. Hæc autem sunt propositiones quibus adversarius suam causam fulcit, & nostram subvertit. itaque quia nobis obsunt, sumendæ sunt ut refellantur. Idem.

² Videor videre.] Exemplum est ex oratione pro Gallio, citaturque à Fabio

in cap. de ornatu. est enim diatyposis si-ve energia. Idem.

³ Summus ille.] Locus hic sic intelligendus est, ut de voce accipiatur, in loci hujus pronuntiatione, ut maxima sit vox & acutissima, supra quam nullus sit alius major tonus. Idem.

⁴ Pleniore tamen.] Metaphora est ducta à

men hæc canali fluunt, *Vos Albani tumuli atque luci*. Nam cantici quiddam habent, sensimque resupina sunt: *Saxa atque solitudines voci respondent*. Tales sunt illæ inclinationes vocis, quas invicem Demosthenes atque Æschines exprobrant, non ideo improbandæ: cum enim uterque alteri objiciat, palam est utrunque fecisse. Nam neque ille per Marathonis & Platearum & Salaminis propugnatores ¹ recto sono juravit, nec hic Thebas sermone deflevit. ² Est his diversa vox, & pene extra organum, cui Græci nomen *amaritudinis* dederunt: supra modum ac pene naturam vocis humanæ acerba: *Quin compescitis vocem istam indicem stultitiæ, testem paucitatis?* Sed id quod excedere modum dixi, in illa parte prima est, *Quin compescitis*. Epilogus si enumerationem rerum habet, desiderat quandam concisorum continuationem: si ad concitandos judices est accommodatus, aliquid ex iis quæ supra dixi: si placandos, inclinatum quandam lenitatem: si misericordia commovendos, flexum vocis, & flebilem suaviter, qua præcipue franguntur animi, quæque est maxime naturalis. Nam etiam orbos viduasque videas in ipsis funeribus canoro quodam modo proclamantes. Hic etiam fusca illa vox, qualem Cicero fuisse in Antonio dicit, mire facit. habet enim in se quod imitemur. Duplex est tamen miseratio: altera cum invidia, qualis modo dicta de damnatione Philodami: altera cum deprecatione demissior. Quare etiam si est in illis quoque cantus obscurior, *In cætu vero populi Romani*. non enim hæc rixantis modo dixit. & *Vos Albani tumuli*. neque enim quasi inclamaret aut testare-

ta à tubis & canalibus aquæductuum. ita enim transtulit ad arteriam tracheam, quæ canalis est vocis. Idem.

¹ Recto sono juravit.] In Marathone campo Atticæ regionis Miltiades superavit copias Darii Persarum regis. Themistocles autem in Salaminio freto naumachia Xerxem vicit. at Pausanias Mardonium Xerxis ducem ad Platæas urbem Bœotia superavit. per hos au-

tem juravit Demosthenes, ut ignominiam cladis ad Cheroneam acceptæ levaret. Idem.

² Est his diversa.] Significat eam vocem quam appellant *πικροφωνία* Græci, id est *acerbam vocem*. eam dixit esse extra organum Fab. quia est extra legitimum tonum ex nimia contentione reprehensionis. Idem.

testaretur locutus est: tamen infinito magis illa flexa & circumducta sunt, *Me miserum, me infelicem, &, Quid respondebo liberis meis? &, Revocare tu me in patriam potuisti Milo per hos, ego te in eadem patria per eosdem retinere non potero?* Et cum bona C. Rabirii 'uno festertio addicit, *O meum miserum acerbumque præconium.* Illa quoque mire facit in peroratione velut deficientis dolore & fatigatione confessio: ut pro eodem Milone, *Sed finis sit: neque enim præ lacrymis jam loqui possum.* Quæ similem verbis habere debent etiam pronuntiationem. Possunt videri alia quoque hujus partis atque officii, *reos excitare, pueros attollere, propinquos producere, vestes laniare:* sed suo loco dicta sunt. Et quia in partibus causæ etiam aliis est varietas, satis apparet accominodandam sententiis ipsis pronuntiationem, sicut ostendimus. Sed verbis quoque, quod novissime dixeram, non semper, sed aliquando. An non hæc, *Misellus & pauperculus, summissa atque contracta: Fortis, & vehemens, & latro,* erecta & concitata voce dicenda sunt? Accedit enim vis & proprietas rebus tali adstipulatione: quæ nisi adsit, aliud vox, aliud animus ostendat. Quid, quod eadem verba mutata pronuntiatione indicant, affirmant, exprobrant, negant, mirantur, indignantur, interrogant, irident, elevant? Aliter enim dicitur,

Tu mihi quodcumque hoc regni. &

Cantando tu illum? --- &

Tunc ille Æneas? &

--- Meque timoris

Argue tu Drance.

Et ne morer, intra se quisque vel hoc, vel aliud quod volet, per omnes affectus verset: verum esse quod dicimus, sciet.

² Unum jam his adjiciendum est, cum præcipue in actione specte-

¹ *Uno festertio.*] Apud Cic. legitur, *numo sifertio*, id est vilissimo pretio. *nummus* enim & *sifertius* idem significant: hæc tamen duo sæpe conjunguntur, potissimum in obliquis, ne existimemus esse festertium neutri generis, *Idem.*

² *Unum jam.*] Quæ sunt firmissima, & tamen arte tradi non possunt, ultimo loco adjicit. præcepta enim *decori* quanquam quædam posita sunt hoc capite, si nimirum ea servantur quæ dixit Fabius, attamen *decorum* quoddam petitur

spectetur decorum, sæpe aliud alios decere. Est enim latens quædam in hoc ratio, & inenarrabilis: & ut vere hoc dictum est, caput esse artis, decere quod *facias*: ita id neque sine arte esse, neque totum arte tradi potest. In quibusdam virtutes non habent gratiam, in quibusdam vitia ipsa delectant. Maximos actores comædiarum Demetrium & Stratoclem placere diversis virtutibus vidimus. Sed illud minus mirum, quod alter deos, & juvenes, & bonos patres, servosque, & matronas, & graves anus optime: alter acres senes, callidos servos, parasitos, lenones, & omnia ¹ agitatoria melius. Fuit enim natura diversa. Nam vox quoque Demetrii jucundior, illius acrior erat. Annotandæ magis proprietates, quæ transferri non poterant, manus jactare, & dulces exclamationes theatri causâ producere, & ingrediendo ventum concipere veste, & nonnunquam dextro latere facere gestus: quod neminem alium præter Demetrium decuit: nanque in hæc omnia, statura & mira specie adjuvabatur. Illum cursus, & agilitas, & vel parum conveniens personæ risus, (quem non ignarus rationis populo dabat) & contracta etiam cervicula. Quicquid horum alter fecisset, foedissimum videretur. Quare norit se quisque, nec tantum ex communibus præceptis, sed etiam ex natura sua capiat consilium formandæ actionis. Neque illud tamen est nefas, ut aliquem vel omnia vel plura deceant. Hujus quoque loci clausula sit eadem necesse est, quæ cæterorum est, regnare maxime modum. Non enim comædum esse, sed oratorem volo. Quare neque in gestu persequemur omnes argutias, nec in loquendo distinctionibus, temporibus, affectionibus moleste utemur: ut sit in scena dicendum,

*Quid igitur faciam? non eam, ne nunc quidem
Cum arcessor ultro? an potius ita me comparem,*

NON

titur à propria cujusque natura, usque-
adeo ut quod in alio *virtus* est, in alio sit
vitium. Idem.

¹ *Agitatoria.*] Hac de causa propter

argumenti varietatem & personarum
motum, dicuntur quædam comædia
stataria, quædam *motorie*: de quibus vi-
de *Donatum* in *Terentium*. Idem.

¹ *Pro*

Non perpeti meretricum contumelias?

Hic enim dubitationis moras, vocis flexus, varias manus, diversos nutus actor adhibebit. Aliud oratio sapit, nec vult nimium esse condita. Actione enim constat, non imitatione. Quare non immerito reprehenditur ¹ pronuntiatio vultuosa, & gesticulationibus molesta, & vocis mutationibus resultans. Nec inutiliter ex Græcis veteres transtulerunt, quod ab his sumptum Lenas Popilius posuit, esse *hanc* ² *inotiosam actionem*. Optime igitur idem, qui omnia, Cicero præceperat, quæ supra ex oratore posui: quibus similia in Bruto de Marco Antonio dicit. Sed jam recepta est actio paulo agitatior, & exigitur, & quibusdam partibus convenit: ita tamen temperanda, ne dum actoris captamus elegantiam, perdamus viri boni & gravis auctoritatem.

¹ *Pronuntiatio vultuosa.*] Vulgo solent *vultuosum* accipere pro *tristi* & *severo*: attamen apud Ciceronem & Fabium significat *crebras vultus mutationes*, quales fiunt ab histrionibus. *Idem.*

² *Inotiosam actionem.*] Videtur Popilius vertisse *ἀσχηλον ὑπεκρίσειν*, id est *inotiosam actionem*, quæ multis negotiis gesticulandi vultumque fingendi occupatur. *Idem.*